

LAKATOS GYÖRGY
A MAGYAR FAGOTTJÁTÉK ALAKULÁSA

A 20. SZÁZADBAN

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2023

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28-as számú művészet- és művelődéstörténeti besorolású doktori iskola

A MAGYAR FAGOTTJÁTÉK ALAKULÁSA

A 20. SZÁZADBAN:

PETROVICSTÓL DUBROVAY-IG

LAKATOS GYÖRGY

TÉMAVEZETŐ: OROSS VERONIKA

DLA DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2023

Tartalomjegyzék

Rövidítések.....	I
Köszönetnyilvánítás	II
Bevezetés.....	III
1. FEJEZET: Petrovics Emil: <i>Passacaglia in Blues</i>	1
1.1. A bemutató	1
1.2. A <i>Passacaglia</i> előtt	4
1.3. Előzmények.....	5
1.4. A darab sikere.....	9
2. FEJEZET: Petrovics után, Dubrovay előtt.....	20
2.1. Kibontakozás, újítás, kísérletezés, bátorság	20
2.2. Károlyi Pál: <i>Contorni</i> , fagottra és zongorára	21
2.3. Láng István: <i>Interpolations</i>	25
2.4. Tihanyi László: <i>Triton</i>	27
2.5. Sugár Miklós: <i>Modellek</i>	31
3. FEJEZET: Dubrovay: <i>Solo No. 7</i>	34
3.1. Előzmények.....	34
3.2. Az <i>Első Fúvósötös</i>	40
3.3. A <i>Második Fúvósötös</i> és az <i>Oktett</i>	44
3.4. A <i>Solo No. 7</i>	51
Zárszó	56
Függelék	58
Műjegyzék.....	59
Bibliográfia.....	67

Rövidítések

- Dallos/1969 Dallos Attila: *A Pécsi Balett története*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969.
- Földes/1969 Földes Imre: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969.
- Radics/2015 Radics Éva: *Takács Jenő élete és munkássága*. (Szentgotthárd: Virtuart Kreatív Stúdió Kft, 2015.)

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt köszönettel tartozom gyermekeimnek, Sárának, Dorkának, Jónásnak és Ágostonnak, mellettük Édesanyámnak, Édesapámnak, Ágnes húgomnak és Péter öcsémnek a biztatásért, türelemért, hogy a rájuk szánható időm egy jó részében nem velük foglalkoztam, hanem a disszertáció anyagának kutatásával és a disszertáció megírásával töltöttem.

Kutatásom elején rengeteg segítséget kaptam néhány jóbaráttól, közülük is kiemelkedett Wilhelm András zenetudós és két pécsi származású remek ember, Kircsi László oboaművész és Barth István fuvolaművész. Ők sajnos már nem élhették meg az általuk nagyon sokat segített dolgozat elkészültét.

Mindenképpen köszönet illeti a dolgozatban szereplő még élő zeneszerzőket - illetve az elhunytak hozzátartozóit - segítségeikért, számos kéziratba való betekintésem lehetőségéért.

Köszönet a Zeneakadémia könyvtárának, ahol temérdek könyvvel és kottával segítettek munkám elkészültét és Oross Vera fuvolaművész tanárnőnek, témavezetőmnek, tanácsaiért, hozzászólásaiért.

A technikai megvalósításban kiemelném Bokor Lilla, Tihanyi György, Ott Rezső és Csuha-Barna Tibor praktikus és számomra sok könnyebbéget jelentő segítségét.

Doktori dolgozatomat Édesapám emlékének szentelem, aki az írás befejezésekor, 2023 március 8-án lenne kilencven éves.

Lakatos György

Bevezetés

A kortárs magyar fagottirodalommal 1979 őszén találkoztam először a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolában, Budapesten. Ifjabb Hara László növendékeként az év eleji nyitókoncerten Petrovics Emil *Passacaglia in Blues* című zeneművét játszottam. A kalocsai zeneiskolában tanult Weissenborn *Fagottiskola* és Marcello néhány szonátája után elég komoly változást jelentett ez. Izgalmas kihívás volt, amely akkor, emlékeim szerint, nem is sikerült túl jól, de elindított azon az izgalmas úton, mely azóta életpályámat képezi. Ha a főbb állomásokat kellene kiemelnem, akkor még kettőt említenék: először az 1983-as müncheni fagottversenyt, ahol a döntő fordulóban Jean Francaix *Fagottversenye* mellett Karlheinz Stockhausen *In Freundschaft* című opusza volt a kötelező anyag. Ezeknek a műveknek köszönhetően egy remek nyarat töltöttem gyakorlással a Zeneakadémia Gorkij fasori kollégiumában. A második állomás pedig Patachich Iván *Fagotto digitalisa* fagottra és magnószalagra, melyet Bourgesban játszottam – a koncertet betegség miatt lemondani kényszerülő Vajda József helyett – 1986-ban. A hosszú útra, azt végigbeszélgetve a kortárs zenéről, Dubrovay László zeneszerzővel mentünk. A találkozás a kor egyik legjelentősebb modern zenei fesztiváljával, beszélgetések alkotókkal, előadókkal, a rengeteg koncert, meghatározó élmény volt. Ez volt az utolsó csepp a pohárban, ami véglegesen meghatározta, hogy ezentúl a kortárs zenével kiemelten foglalkozom. Olyan együttesekbe kerültem bele, mint az Intermoduláció, a Componensemble vagy az EAR, majd később az UMZE, és én magam olyan kortárs zenével is foglalkozó együtteseket alapítottam, mint a Trio Lignum és a Corridor Fagott Quartet. Az elmúlt negyven évben a magyar kortárs zeneszerzők legtöbbszörrel sokat dolgoztam és az 1965-től napjainkig keletkezett, körülbelül 160 szólistikus fagottmű – amelyeknek közel felét számomra komponálták – nagy részét játszottam. Pályám jelenlegi szakaszában úgy gondolom, mindenképpen rögzíteni kell, hogy mi is történt az utóbbi négy évtized fagottjátékában, összegezve ezzel a dolgozattal a tudást, a tapasztalatot, valamint a zeneszerzőkkel folytatott munka eredményét, élményét. Ezen disszertáció természetesen nem képes feldolgozni ezt a rengeteg opuszt, ezért két meghatározó sarokpont, Petrovics Emil *Passacaglia in Blues* és Dubrovay László *Solo No. 7* művei alapján mutatom be és elemzem azt a hosszú utat, amelyet a fagott-játéktechnika elképesztő fejlődése járt be az elmúlt évtizedek alatt. A teljesség igénye nélkül más, e fejlődést sokszor akár kisebb, akár nagyobb mértékben előidéző vagy segítő kompozíciókat is érintek írásom során. Kottapéldáimban találhatóak kéziratok, melyek sajnos az eddigiek folyamán nem lettek kiadva, illetve ceruzás bejegyzéssel is ellátottak, melyek a szerző javaslatára és beleegyezésével kerültek a nyomtatott anyagba. Ezek kizárólag mesterem, tanárom és jó barátom, ifjabb Hara László próbái, előadásai során született módosítások, javaslatok.

1. FEJEZET

Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*

1.1. A bemutató

1965. január 22-én, pénteken este 7 órakor fontos bemutatóra gyűlt össze szinte az ország minden tájáról a közönség a Pécsi Nemzeti Színházban, ahol az akkorra már országos hírű Pécsi Balett szokásos év eleji bemutatója következett.¹ A műsoron, a korábbi évekhez hasonlóan, szokatlan és újszerű műsorszámok, kortárs magyar kompozíciók valamint klasszikus zeneművek – Lendvay Kamilló, Szöllősy András, Petrovics Emil, Kurtág György és Ludwig van Beethoven művei – együtt szerepeltek.² Már ez az összeállítás is meglepő, új korszakot nyitó és valami egészen újat ígérő, nemcsak 1965-ben, de még ma is az lenne. Az est rendezője és koreográfusa a nagy újító és a rendkívül tehetséges Eck Imre volt.

Eck Imre³ Budapesten tanult Nádasi Ferencnél,⁴ aki saját képzési módszert alakított ki az olasz klasszikus balettpedagógia elvei alapján és nagyszerű eredményeket ért el. Az operai balettegyüttes összes vezető táncosa korábban Nádasi növendék volt, de a ma működő balettmesterek is az ő eredményei alapján dolgoznak.⁵ Eck Imrét 1947-ben szerződtette kartáncosként a Magyar Állami Operaház, ahol később szóló szerepeket is táncolt. Ezzel egyidejűleg koreografálni kezdett olyan darabokat, mint Bartók: *Magyar Képek*, Kabalevszkij: *Koldusdiákok*, Gluck: *Orfeusz és Euridiké* és első nagy balettje, Weiner: *Csongor és Tünde*.⁶ 1959-ben vonult le Pécsre (meghökkenve ezzel a szakmát, otthagya operaházi szerződését) és magával vitte a Balettintézet 1960-ban végzett osztályát.⁷

Eck a tradicionális balett mellett, helyett új utakat keresett a mozgáskultúrában, a kifejezésben, a díszletekben, jelmezekben és a zenében is.

A Petőfi Színház megalakulása előtt nem sokkal indította el Eck Imre Pécsen a magyar balettművészet egyetlen valódi forradalmának folyamatát. Az Állami Balettintézet egyik végzős osztálya teljes létszámban leköltözött a pannon fővárosba és megalakította a *Pécsi*

¹ Dallos Attila: *A Pécsi Balett története*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1969.), 201.

² I. h., 201. Valamint: Tüskés Tibor: „Ötéves a Pécsi Balett.” *Dunántúli Napló* 22./287. (1965. december 5.): nincs oldalszám megadva.

³ Eck Imre koreográfus (1930–1999).

⁴ Nádasi Ferenc táncos, balettmester, balettigazgató (1893–1966).

⁵ N.N.: „Eck Imre.” In: Székely György (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.)

⁶ Dallos/1969, 9.

⁷ I. h., 14.

Ballett. [...] A balettet nem kedvelő magyar értelmiség villámgyorsan felismerte, hogy itt valami sosemvolt, régen vágyott szabad gondolkodás, alkotókészség kapott játékkeret. Eck csak kortárs, lehetőleg magyar zenére koreografálta a filozófiával kacérkodó, a verbalitástól, a klasszikus francia és orosz spiccvilágtól messzire távolodott alkotásait: a színpadképek, a díszletek az akkoriban még tiltott nonfiguratív képzőművészeti törekvésekkel voltak rokoníthatók, és így tovább. Elszánt csapatmunka, fáradságot nem ismerő, megszállott művészek otthon nélküli, minimális fizetéssel rendelkező, albérletekben életben tartott szenvedélye hozta létre a bemutatókat. Ezekre aztán tódult az újdonságra kiéhezett, lassacskán ébredező, a művészetet mentőövnök, gyönyörnek, szembeszállásnak, feltámadásnak tekintő közönség – Budapestről, Szegedről, mindenfelől.

Még Pécsről is.⁸

A balett nem más, mint négy összetevő művészetnek: drámának, zenének, díszlet- és jelmeztervezésnek és táncnak a színházi ötvözete. A tánc csak egyike a négynek. Ma azonban sokszor előfordul, hogy a koreográfus nemcsak a táncokat alkotja meg, hanem egyszemélyben ő gondoskodik a történetről, ő választja ki a zenét, maga tervezi a díszleteket, a jelmezeket és ő rendezi a kész művet.⁹

Eck tehát az előbbi mondatok szellemiségében dolgozott, s bár később több feladatot rábízott munkatársaira is, de a kor fiatal zeneszerzőivel önmaga ápolt és tartott kiváló kapcsolatot. Ennek köszönhetően 1961-től Szokolay Sándor, Vujicsics Tihamér, Hidas Frigyes, Ránki György, Maros Rudolf, Szöllősy András, Gulyás László, Decsényi János, Láng István, Szabó László, Kincses József műveire készített koreográfiák kerültek fel a Pécsi Balett bemutatóinak listájára.¹⁰

Az 1965-ös bemutatóra Eck háromfelvonásos darabot szeretett volna színpadra állítani, a zene komponálására Lendvay Kamillót,¹¹ a díszlet tervezésére Papp Oszkárt¹² kérte fel. Lendvay a rövid határidőre, ahogy ez a zeneszerzőkkel gyakran előfordul, nem készült el – egyébként is, sokszor volt kapkodás ezekre a bemutatókra készülve –, így az *Eszmélés* című darab egy felvonásosra sikerült. Főszereplője, „a holnapot hordozó lány” megküzd „a tegnapot

⁸ Petrovics Emil: *Önarckép – álarc nélkül 1930-1966*. (Kaposvár: Misszilis Levélkiadó' 89, 2010.), 467-468.

⁹ Dallos/1969, 124-125.

¹⁰ I. h., 201.

¹¹ Lendvay Kamilló (1928–2016).

¹² Papp Oszkár (1925–2011).

akarókkal” és ledobja szürke köpenyét, a félelem szimbólumát. Magához vonja a rettegőket, a várakozókat, és megindul a tisztuló holnap elé.¹³

A darab sajnos az idők folyamán eltűnt, sem Lendvay Kamilló művei között,¹⁴ sem a Pécsi Balett kottatárában, valamint archívumában nem található.¹⁵ Ezen az estén a darabot a Pécsi Színház Zenekara játszotta Nagy Ferenc¹⁶ vezényletével.

A műsor másik felében három neves fiatal zeneszerző kamaraművei kerültek színpadra, mindhárom központi figurája a piros trikós lány, a művész megtestesítője volt. Az első Szöllősy András zenéjére a hatalom és a művész nehéz kapcsolatát mutatta be. Ezen az estén a *Pantomim* címet kapta és Barth István¹⁷ fuvolaművész játszotta Nagy Ferenc zongorakíséretével. A darab a Pécsi Balett előadása után a *Tre Pezzi per flauto e pianoforte* címet viselte.¹⁸ A második – Petrovics Emil: *Passacaglia zongorára, fagottra és piros trikós táncosnőre* – egy balerina napi fáradságos-verítékes küzdelmét, gyakorlásait mutatja be. Keszler György¹⁹ fagotton és Nagy Ferenc zongorán játszották. (Ezzel a darabbal a későbbiekben, mint doktori dolgozatom fő témája foglalkozom.) Elhangzott még a miniatűrök között Kurtág György: *Improvizáció és ária* című szerzeménye is, amelyben „a pirostrikós [sic!] lány a valóság biztos talaján állva magához vonzza a színpad felett lebegő táncosokat,” írja Dallos Attila.²⁰ Hasonlóan Lendvay: *Eszmélés* című darabjához, ez a darab sem szerepel műjegyzékekben²¹ (a kézirat másolata a tulajdonomban van), de ezen az estén Heindl János²² trombitán és Nagy Ferenc zongorán szólaltatták meg.

Ahogy a korábbi Pécsi Balett esteken Purcell, Couperin, Rossini, Vivaldi művei kerültek kontrasztba a magyar kortárs zeneszerzőkkel, úgy ezen az estén Beethoven. Az égből tüzet lopó hérosz története, a *Prométheusz-nyitány* hangzott el Nagy Ferenc vezényletével a színház zenekarának előadásában.²³

¹³ Dallos/1969, 126.

¹⁴ Sz. Farkas Márta: *Lendvay Kamilló*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 16.*] (Budapest: Mágus Kiadó, 2001.), 22-31.

¹⁵ A Pécsi Balett kottatárásával folytatott beszélgetés alapján.

¹⁶ Nagy Ferenc (1935–2013).

¹⁷ Barth István (1937–2021).

¹⁸ Szöllősy András: *Tre pezzi per flauto e pianoforte*, 1964. Kiadás: Budapest: Editio Musica, Z. 6218, 1970. Hangfelvételek: Hungaroton, SLPX-11805, 1978; BMC, CD074, 2002. Bemutató: 1964, Darmstadt, Severino Gazzeloni és Aloys Kontarsky előadásában. <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 03. 08.)

¹⁹ Keszler György (1936–2017).

²⁰ Dallos/1969, 128.

²¹ Halász Péter: *Kurtág György*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 3.*] (Budapest: Mágus Kiadó, 1998.), 26-31.

²² Heindl János (1919–2001), a Pécsi Szimfonikus Zenekar archívuma.

²³ Ludwig van Beethoven: *Prométheusz nyitány*, op. 43, 1800.

Bármennyire is szeretett volna Eck mindent irányítani, megszervezni, új darabok megrendelésével elősegíteni a kortárs magyar zene vérszédítését az idézett 1965-ös bemutatón, ez az este és a darabok utóélete tele volt nehézségekkel, kalandokkal, rejtélyekkel. A háromfelvonásos balettzene, mint korábban utaltam rá, nem készült el időre, az elkészült egy felvonás nem szerepel a szerző, Lendvay Kamilló művei, hagyatéka és a Pécsi Balett kottái között sem, a Kurtág-darab a Pécsi Balett előadásain kívül soha nem szólalt meg, hiányzik a szerző műjegyzékéből, a Szöllősy-darab pedig más címmel került be a koncert repertoárba. A rejtélyek sora ezzel még nem ért véget. A januári bemutató előtt több táncos is megsérült, lebetegedett,²⁴ így Petrovics darabjának szólószerepét, a piros ruhás táncosnőt sem Gombkötő Erzsébet, hanem bravúros beugrással Uhrík Dóra²⁵ táncolta. „A Passacaglia balett-táncosnőjének önvallomását, a munkával és önmagával való vívódását csodálatosan formálta meg. Ezt később sok-sok külföldi kritika igazolta.”²⁶

1.2. A *Passacaglia* előtt

Milyen izgalmas cím: *Passacaglia fagottra, zongorára és piros ruhás táncosnőre!* Petrovics kompozíciója is – folytatva az 1965-ös bemutató utáni rejtélyeket, változtatásokat, ami következhetett a gyors műsorváltoztatásból, a színházi világ kívánalmaiból – átformálódott a Pécsi Balett előadásai után.²⁷ A „piros ruhás táncosnő” sajnos elmaradt a címből (persze érthetően, praktikus okokból), és lett *Passacaglia in Blues*, fagottra és zongorára.²⁸

Végignézve, végiggondolva a hegedűhöz vagy zongorához – és sorolhatnék több hangszer is – nem mérhető fagottrepertoárt, ha megkérdeznénk egy szakközépiskolai fagottos növendéket, tanárt, vagy műveltségi vetélkedőn versenyfeladatként fogalmaznánk meg, hogy mik a legismertebb, legjátszottabb fagottdarabok, elég rövid lenne a válasz. Vélhetőleg említenék Wolfgang Amadeus Mozart: *B-dúr Fagottversenyét* (K. 191), Benedetto Marcello és Georg Philipp Telemann szonátáit, természetesen Antonio Vivaldi fagottversenyeit²⁹ és bármilyen hihetetlen, de Petrovics: *Passacagliáját*. Sőt, ha magyar zeneművekről kérdezzük, akkor is általában ez a kompozíció jut eszébe még ma is mindenkinek. Az azóta eltelt közel 60

²⁴ Dallos/1969, 130-131.

²⁵ Uhrík Teodóra (1943–), Kossuth- és Liszt Ferenc-díjas magyar táncművész, érdemes művész, balett-pedagógus, egyetemi tanár, a Pécsi Nemzeti Színház és a Halhatatlanok Társulatának örökös tagja.

²⁶ Dallos/1969, 132.

²⁷ Összesen 14 előadás országszerte és külföldön. Petrovics Emil hagyatékából a gyűjtés, lányának Petrovics Eszternek köszönhetően.

²⁸ Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, op. 14, 1964. Kiadás: Budapest, Editio Musica, Z. 4727, 1969. Hangfelvételek: Qualiton, SLPX 1246/b; Hungaroton, SLPX-12456; Hungaroton Classic, HCD-31752, 1997. <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 03. 08.)

²⁹ Antonio Vivaldi (1678–1741) 39 fagottversenyt írt.

évben körülbelül 160 szólistikus darab keletkezett magyar szerzők tollából (ide sorolom a versenyműveket, szonátákat, fagottra és plusz egy partnerre írt karakterdarabokat),³⁰ köztük számos remekmű, de ilyen játszottságot, úgy gondolom, egyik sem ért el. Középiskolai és felsőfokú tantervekben szerepel – azt hiszem, a darabot tizenhat éves kor fölött minden magyar fagottos ismeri.

Honnan ez a népszerűség, honnan ez a játszottság? Ennyivel jobb darab, ennyivel könnyebb vagy ennyivel népszerűbb? 1965 előttről csak néhány szólistikus fagottművet jegyzünk: Bozay Attila vizsgaszerezménynek írt *Két régies darabja*,³¹ Farkas Ferenc: *Népdalszonatinája*,³² Kazacsay Tibor: *Concerto per fagottoja*,³³ Maros Rudolf: *Concertinoja*³⁴ (id. Hara Lászlónak ajánlva), Takács Jenő: *Sonata Missoulana*, op. 66³⁵ és Vincze Imre: *Szonátája*.³⁶

1.3. Előzmények

Csupán ennyi a korai fagott-termés. Bozay darabja a szerző 15 éves korában készült vizsgaműnek, nehézségi fokát tekintve főleg zeneiskolai versenyek ritkán játszott zeneműve. Fagott-technikai szempontból néhány Bach csellószvitet idéző akkordfelbontáson kívül és a nagy oktávós regiszterben főleg bal kézre kellemetlen, gyorsabb passzázson kívül nem támaszt különösebb nehézséget az ifjú muzsikusra.

1. kottapélda. Bozay Attila: *Két régies darab fagottra és zongorára*, 17-18. ütem

Farkas Ferenc *Népdalszonatinája* szintén főleg a fiatalabb fagottos generációhoz tartozik, játékos ritmikáján, szép éneklő legatoin kívül egyszer ad lehetőséget az előadónak egy merész kilépésre a kétvonalas oktávba, igaz ez inkább a kompozíció hangszermegjelöléséből

³⁰ Lásd a függelékben a Műjegyzéket.

³¹ Bozay Attila: *Két régies darab*. Békéstarhos: 1953-54, revízió: 1996. febr. 8. Kézirat.

³² Farkas Ferenc: *Népdalszonatina*. Kiadás: Budapest, Zeneműkiadó, 1955. <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 03. 08.)

³³ Kazacsay Tibor: *Concerto per fagotto*, 1955. Kiadás: Budapest, Editio Musica, 1964. I. h.

³⁴ Maros Rudolf: *Concertino*, 1954. (A BMC adatbázisa szerint 1953.) Kiadás: Budapest, Editio Musica, 1960. I. h.

³⁵ Takács Jenő: *Sonata Missoulana*, op. 66, 1958. (A BMC adatbázisa szerint 1965.) Kiadás: Wien, Ludwig Doblinger, 1965. I. h.

³⁶ Vincze Imre: *Sonata per fagotto e pianoforte*, 1964. Kiadás: Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1965. I. h.

adódik. A zenemű eredeti címe ugyanis *Népdalszonatina nagybőgőre* (vagy fagottra, vagy gordonkára) és zongorára. Fagottosok ezt a lehetőséget – felnyúlni az e'' hangra – elenyésző esetben választják, tulajdonképpen soha.

2. kottapélda. Farkas Ferenc: *Népdalszonatina*, II. tétel, 20-23. ütem

Kazacsay *Concerto per fagottoja* az első komolyabb léptékű fagottmű, már inkább főiskolai, zeneakadémiai darab, magam is sokszor tanítom. Virtuóz staccato menetein, passzázsain, kis magányos kadenciáin kívül már megtalálja, eléri a c''-t, a fagottos társadalomban legendaként elhíresült, ún. *Sacre*³⁷ c''-t. Sajnos energikus gyors tételei, szép lassú részei, sebes kadenciái ellenére rendkívül ritkán játszott.

Cadenza (ad libitum)

3. kottapélda. Kazacsay Tibor: *Concerto*, 4. oldal 1-5. sor

³⁷ Ezzel a hanggal és egy nagy fagott szólóval kezdődik Igor Stravinsky: *Le Sacre du printemps* c. balett és zenekari darabja, amelyet Szergej Gyagilev és a Ballets Russes társulatának írt. Az eredeti koreográfiát Vaszlav Nyizsinszkij készítette, bemutató: 1913 május 29., Párizs, Théâtre des Champs-Élysées.

Maros Rudolf *Concertinoja Kazacsay Concertójához* hasonlóan már komolyabb technikai igényű alkotás, virtuóz, főleg legato futamokkal, kifejezetten nehéz gyors kötésekkel, és ő is megtalálja a c[”]-t, sőt az e[”]-t is. Élvezetes, lendületes, kihívásokkal teli, egyéni képességek megmutatására alkalmas mű, ajánlása a magyar fagottiskola tulajdonképpeni megalapítójának, Stravinsky és Malipiero³⁸ kedvenc fagottosának, id. Hara Lászlónak³⁹ szólt. Sajnos zenekari előadásáról az elmúlt 40 évben nem tudok.

4. kottapélda. Maros Rudolf: *Fagottverseny*, 3. oldal 3. sor

5. kottapélda. Maros Rudolf: *Fagottverseny*, 6. oldal 12. sor

Az 1950-es évek végéről az utolsó darab Takács Jenő *Sonata Missoulana*-ja.

Az 1957/58-as tanévet vendégprofesszorként Missoulában töltöttem, a Montanai Állami Egyetemen (Montana State University, USA). Az egyetem nem volt túl nagy, de korszerűen volt felszerelve. A kollégáim majdnem mind vadászok voltak, de sok jó zenész is volt köztük. Mivel a városban nem történt semmi különös, volt elég időm a zeneszerzésre.⁴⁰

Takács korábban kezdődő légúti betegsége miatt gyógyulni járt a hegyek közé, asztmás légzési tüneteire gyógyítóan hatott a Sziklás-hegységben, a tengerszint fölött 700 méter magasságban fekvő város levegője. Itt komponálta *Sonata Missoulana für Oboe (oder Fagott) und Klavier* (Op. 66) című művét. Az Egyesült Államokban igen magas színvonalon álló fúvósképzés indította a szerzemény megírására. „1963-ban Osztrák Állami Díjat kaptam a *Sonata Missoulana*-ért. Ez volt az első – s úgy tűnik, az utolsó – kitüntetés, amelyet az osztrák államtól kaptam.”⁴¹ A darab manuálisan meglepően egyszerű, főleg Maros kottaképe után, bár

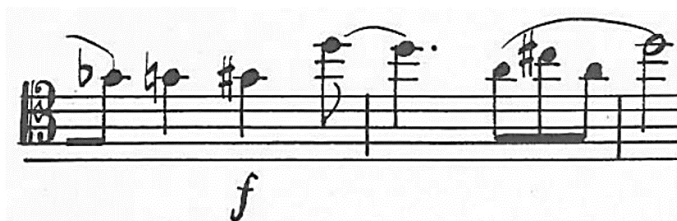
³⁸ Gian Francesco Malipiero (1882-1973) zeneszerző, zenepedagógus, zeneműkiadó, számos Vivaldi-mű kiadója.

³⁹ Id. Hara László (1915-2001). Mikor Stravinsky dirigálta itt Magyarországon az Állami Hangversenyzenekart, akkor id. Hara László szerint többször odament hozzá kérdezősködni és játékát dicsérni. (Stravinsky 1963 májusában járt Budapesten, amikor Zsoltárszimfóniáját vezényelte személyesen.) Malipiero pedig levélben kért tanácsot számos alkalommal Laci bácsitól. Mindezt a vele folytatott beszélgetések nyomán írom.

⁴⁰ Radics Éva: *Takács Jenő élete és munkássága*. (Szentgotthárd: Virtuart Kreatív Stúdió Kft, 2015.), 71.

⁴¹ Radics/2015, 144.

érinti azt a bizonyos emlegetett c''-t, sőt a d''-t ő találja meg először szólisztikus magyar fagottműben.

6. kottapélda. Takács Jenő: *Sonata Missoulana*, II. tétel, 24-26. ütem.

Petrovics darabját néhány héttel előzi meg Vincze Imre⁴² *Sonataja*, ami tulajdonképpen műfajilag, szöveileg, fagott-technikailag valamifajta belépő, előhang, cortina is lehetne a *Passacagliához*. Mozgalmas futamai, tág kötési, violinkulcsos lejegyzései egyfajta előképei az újdonságok megjelenésének.

7. kottapélda. Vincze Imre: *Sonata*, 23-25. ütem⁴³

Ez a darab az előbb felsoroltakhoz hasonlóan nem tartozik a gyakran játszott fagottművek közé, ezzel együtt pedig nem került bele a fagottos vérkeringésbe.

A *Passacaglia in blues* ezzel szemben, ahogy már az előzményekben utaltam rá, valószínűleg a legismertebb, legjátszottabb magyar fagottdarab, sőt Magyarországon Mozart, Weber,⁴⁴ Hummel⁴⁵ versenyművei, Bozza⁴⁶ és Tansmann⁴⁷ karakterdarabjai mellett a legismertebb talán. Felteszem ismét a kérdést: minek köszönhető ez a népszerűség, ismertség, játszottság? Petrovics 1964 novemberében (pontosan 1964. november 23-án) 34 évesen, tehát fiatalon, de már néhány nagy mű komponálása után írta a *Passacagliát*, túl a *C'est la guerre-n*,⁴⁸ a *Lysistratén*⁴⁹ és ha már a fagotra koncentrálunk, a *Fűvösötösön*.⁵⁰

⁴² Vincze Imre (1926-1969).

⁴³ A szkennelt kottapéldában látható dinamikai javítást a szerző kérte egy próba során ifjabb Hara Lászlótól, ezért is tettem bele dolgozatomba éppen ezt a zenei példát.

⁴⁴ Carl Maria von Weber (1786-1826): Fagottverseny, op. 75, 1811.

⁴⁵ Johann Nepomuk Hummel (1778-1837): F-dúr Fagottverseny.

⁴⁶ Eugène Bozza (1905-1991).

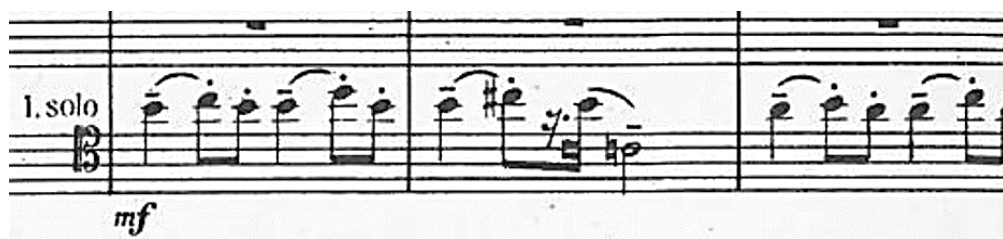
⁴⁷ Alexandre Tansman (1897-1986).

⁴⁸ Petrovics Emil: *C'est la guerre*, op. 11, 1961. Bemutató: Budapest, Magyar Rádió, 1961. augusztus 17.

⁴⁹ Petrovics Emil: *Lysistraté*, op. 12, 1962. Bemutató: Budapest, Zeneakadémia, 1962. december 5.

⁵⁰ Petrovics Emil: *Fűvösötös*, op. 16, 1964. Bemutató: Szombathely, 1973. február 22.

A *Lysistraté*ban nagyon érdekes Petrovics hangszerkezelése. Fúvóshasználatára az együttjáték, együtt mozgó fafúvósok, rézkórusok a jellemzők. (Általában szerette használni a rézfúvósokat, első kamarazenei kompozíciója, a *Cassazione*⁵¹ is ezt bizonyítja). A mű egyetlen kifejezetten szólisztikus hangszerszólóját – ami ráadásul kimondottan nehéz, hiszen a korábban emlegetett c”-t és d”-t használja teljesen kiemelt szerepben – a fagottra bízta a vígopera (a szerző által később koncertoperává átdolgozva) negyedik, *A férfiak nyomorúsága* című tételében. Miután a darab keletkezésének idejében Magyarország zenekarainak első fagottosai közel százszázalékos arányban férfiak voltak, ezt a kifejezetten nehéz fagott szólót és a tétel címét Petrovics részéről alig álcázott humornak is vélhetnénk.

8. kottapélda. Petrovics Emil: *Lysistraté* c. opera, 4. „A férfiak nyomorúsága” c. jelenet, 3-5.ütem.

A *Fúvósötös*, bár op. 16-os számot visel, korábban keletkezett, mint az op. 14-es *Passacaglia* (Petrovics datálása szerint 1964. február 8.). Fagottkezelésében semmi különös nem mutat, talán a műfajból is adódóan, a fagott, mint basszus szereplő, leginkább a nagy és a kontra oktávban játszik, szólisztikus szerepek nélkül.

1.4. A darab sikere

E hosszas bevezető, előkészület után visszatérek a korábban feltett kérdésre, hogy vajon a *Passacaglia* miért robbant be a fagottos repertoárba és maradt azóta is „uralmon” közel 60 éve? Egyszerű, de azért kellően összetett a válasz, mert az egyébként is remek, újszerű darab szerencsés körülmények között és szerencsés korban is született. Tehát a népszerűség nagyjából három fő okkal magyarázható:

1. A Pécsi Balett - Eck Imre bemutató és az azt követő számos itthoni és külföldi előadás.
2. A *Passacaglia* volt a 8. Budapesti Nemzetközi Zenei Verseny⁵² kötelező műve az első fordulóban. A versenyt klarinét, fagott, fuvola, fúvósötös és ének kategóriában írták ki és erre a jelentős zenei versenyre Budapestről és a vidékről özönlött az akkori fiatal

⁵¹ Petrovics Emil: *Cassazione, per quintetto d'ottone „In memoriam Balassi Bálint”*, op. 1, 1953.

⁵² N.N.: 8. Budapesti Nemzetközi Zenei Verseny. [=Dr. Galambos Józsefné és Kun Imre (szerk.): *Nemzetközi Zenei Verseny.*] (Budapest: magánkiadás, 1965.)

magyar fagottos társadalom. A résztvevők: ifj. Hara László,⁵³ Janota Gábor,⁵⁴ Kenéz László,⁵⁵ Keszler György,⁵⁶ Mészáros János,⁵⁷ Nagy András,⁵⁸ megismerték, játszották, terjesztették, tanították és lemezre vették a darabot. Mai terminológiával azt mondanánk, hogy remek volt a marketing.

3. Maga a darab, annak műfaja, formája és technikája.

Műfaj: passacaglia és blues együtt. Talán 2020 környékén már nem tűnik újdonságnak barokk művek jazz feldolgozása, illetve a barokk és a jazz együttléte egy előadásban, sőt már túl vagyunk Bartók *Kékszakállújának* jazz adaptációján,⁵⁹ de azért a XX. század 60-as éveiben még meglepő lehetett egy ilyen fajta párosítás. Bár csak példaként: a Swingle Singers már az 1960-as években énekelt remekül Bach, és pont passacaglia feldolgozásokat.

Az 1962-es zártszámú koncertopera, a *Lysistrata*, drámai-hangulati szempontból az ellenkező pólusról, de stílárisan ugyanezt a sokszínűséget és el nem kötelezettséget mutatja, ezúttal egész a gregoriárumig és jazzig tágítva a tájékozódás körét. Itt azonban már azt is érezni, hogy Petrovics túl jó ért a hatáshoz, hogy veszélyesen ügyes és virtuóz színházi ember. A könnyed kéz és szórakoztatás jegyében született 1964-ben a négy tételes Fúvósötös is, és a fagottra és zongorára írott alkalmi kompozíció, a Passacaglia in Blues.⁶⁰

⁵³ Ifj. Hara László (1943–1993): Liszt-díjas fagottművész, az Állami Hangversenyzenekar első fagottosa, a Budapesti Fesztiválzenekar alapító tagja, a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola tanára, a Filharmónia Fúvósötös alapító tagja, számos lemezfelvétel szólólistája, a XX. század legnagyobb magyar fagottosa. Forrás: a Hara család.

⁵⁴ Janota Gábor (1936–2021): II. díjat nyert az 1958-as Müncheni Fagottversenyen (az I. díjat nem adták ki). 1962 és 1970 között a Rádiózenekar első fagottosa, 1970 és 1972, valamint 1974 és 1976 között a kanadai London Symphony Orchestra első fagottosa, 1977-től 1993-ig – több külföldi megszakítással – az Állami Hangversenyzenekar első, majd második fagottot játszó művésze volt. Évtizedekig a Liszt Ferenc Kamarazenekar első fagottosi teendőit is ellátta. Nemzetközi versenyek zsűritagja, több új magyar mű itthoni és külföldi bemutatója volt, számos országban hangversenyezett és több szólólemeze készült. Forrás: https://lfze.hu/lexikon_nagy_elodok/lexikon-1806 (Utolsó megtekintés: 2021. 09. 21.)

⁵⁵ Kenéz László (1941–): 1965-1996 a Magyar Állami Operaház második fagottosa.

⁵⁶ Keszler György (1936–2017): 1966 és 1996 között a Magyar Állami Operaház első fagottosa, 1965 és 1987 között a Pécsi Zeneművészeti Szakközépiskola, 1987 és 2007 között a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Tanárképző Intézet, 2007-től 2016-ig a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem fagott-tanára, a Petrovics-mű bemutatója.

⁵⁷ Mészáros János (1933–2009).

⁵⁸ Nagy András (1937–2009): 1960-tól 2000-ig a Magyar Állami Operaház első fagottosa, 1968 és 1975 között a Győri Zeneművészeti Főiskola és a Zeneművészeti Szakközépiskola tanára.

⁵⁹ Bartók Béla - Sárkány Péter: *A kékszakállú herceg vára*. <https://fidelio.hu/bartok-bela> (Letöltés: 2021. 11. 01.)

⁶⁰ Kroó György: *A magyar zeneszerzés 25 éve*. [=Révész Dorrit (szerk.): *Zeneélet*.] (Budapest: Zeneműkiadó, 1971.), 140.

A passacaglia, mint a barokk kor egyik jellegzetes műfaja, osztinató basszusmenetre írt variációsorozat. A téma, ami általában jambikus lejtésű, a basszus szólamban van. A zenetörténetben számos zeneszerzőt megihletett ez a ritmikus, makacs ismétlődésre épülő műfaj, példaként csak egy álljon itt az elsők közül.

9. kottapélda. Biber:⁶¹ *Passacaglia* hegedűre

Hogyan keveredik a barokk, mondhatni annak jellemző műfaja mellé a blues előadásmód? Ha közösséget keresünk a passacaglia és a blues között, akkor talán csak a basszusmenet lehet a közös, bár a bluesra és a passacagliára sem jellemző a páratlan ütemmutató, amiben Petrovics darabja íródott. A blues, ez az afroamerikai közösségektől származó, spirituális, munkadalokból, hollerekből, üvöltésekből, kántálásokból, ritmikus elbeszélő balladákból kialakult műfaj, emberi érzéseket, fájdalmat, lelket tükröz. Petrovicsnak talán a filmzenéken keresztül lehetett vonzó ez a műfaj, hiszen ő maga 54 magyar filmhez írt zenét.⁶² Ráadásul Petrovics kedvenc énekesnője, akit rendszeresen és sokat hallgatott, a jazz egyik igazi klasszikusa, Ella Fitzgerald⁶³ volt.

Petrovics Emil öt évvel későbbi *Passacaglia in Blues*-a bizonyosan szerepel majd a huszadik századi magyar zene később megírandó összefoglalásában, mint különleges jelentőségű darab. Hiszen Petrovics a huszadik századi zenének két olyan ágát egyesíti ebben a látszólag ártatlan kamaradarabban, amelyek külön-külön is számos ráncot okozhattak hajdan elhivatott pártbürokraták homlokán: a burzsoának tartott jazz hangját a dodekafóniával (melyről Hruscsov elvtárs személyesen jelentette ki: ő ugyan nem tudja mit takar, de emlékezteti a kakofóniára, így hát jó dolog nem lehet). Mondhatnánk politikai tett volt annak idején e mű komponálása. Az már isteni szerencse, hogy a darab nem csupán „történetileg” jelentős, hanem ma is élvezetes zene – amely kiállta az idő próbáját.⁶⁴

⁶¹ Heinrich Ignaz Franz Biber (1644–1704).

⁶² Rákai Zsuzsanna: *Petrovics Emil*. [= Berlász Melinda (szerk): *Magyar Zeneszerzők sorozat. 14. kötet*] (Budapest: Budapest Music Center, 2014.), 30-31.

⁶³ Ella Fitzgerald, amerikai jazzénekesnő (1917–1996).

⁶⁴ Porrectus: „Feléledt Mandarin. Kortárs zenei Hungaroton lemezekről.” *Muzsika* 41./3. (1998. március): 35-36. Ide: 35.

A műfaji összetételt tekintve tehát adott egy passacaglia, egy távolinak tűnő blues, fűszerként pedig egy dodekafon hangsor. Vajon mit csinál a fagott és a zongora, mit kíván tőlük a szerző?

Már a nyitás is döbbenetes, pláne 1965-ben. Dodekafon sorral indít a zongora, ami Schönberg *Klaviersuite* műve után – ezt tekintjük az első reihe skálával megírt darabnak – negyvennéhány évvel később elképesztő bátor és leleményes megoldásnak számító alkalmazás itthon. A rendkívül virtuózra megírt zongoraszólam tizenkétszer játssza el ezt a tizenkétfokú sort tisztán, követhetően, néhányszor pedig különböző variációkban. A zongora induló hangjai a basszusban oktávban mutatják be a passacaglia témát, melynek uralkodó hangközei a kvart – tiszta és bővített – és a szekund. Nagyvonalú orgonaszólamként lép fel ez a téma, mely valóban mind a tizenkét hangot felsorakoztatja.

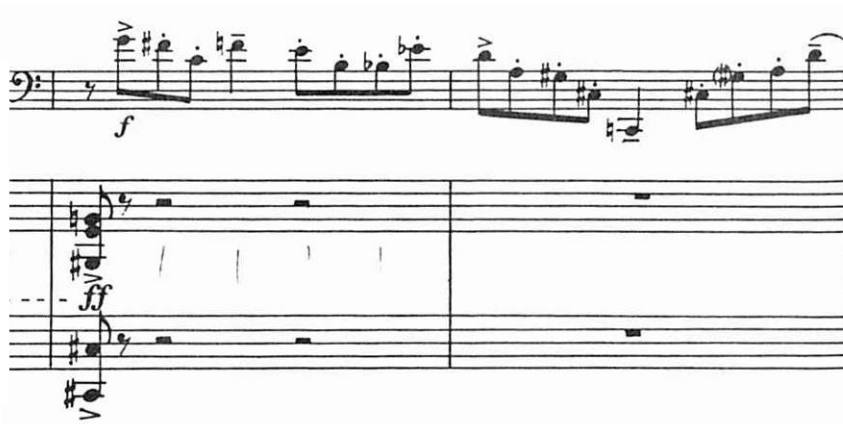
Allegro ♩-138 **PETROVICS Emil**

10. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 1-4. ütem

Mindehhez a *Passacaglia* néhány ütemet kivéve többnyire páratlan ütemmutatóban van (5/4, 3/4, 7/8), és talán ez jelenti a darab legnagyobb kihívását. Eleve a passacaglia-téma, ahogy a fenti kottapéldából is látszik – érdekes módon ellentmondva a korábban említett, általában jambikus lejtésnek – nem rövid-hosszú lüktetésű, hanem hosszú-rövid, vagyis trocheus.⁶⁵

A fagottszólók, bár mindig a dodekafónia mezsgyéjén mozognak, tiszta tizenkétfokú sort csak ritkán mutatnak be.

⁶⁵ Egy hosszú és egy rövid szótagból álló, ereszkedő versláb, amelynek képlete: – U. Jellemző régi magyar neve: lejti.

The image shows a musical score for the first example. It consists of two systems of staves. The top system is a single bass staff with a treble clef, containing a melodic line with various accidentals and dynamics, starting with a forte (*f*) dynamic. The bottom system consists of two staves, likely for piano accompaniment, with a bass clef and a forte (*ff*) dynamic marking. The music is in a blues-influenced style with a 7/8 time signature.

11. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 42-43. ütem

Vagy: különböző variánsokban, ritmikai variációban.

The image shows a musical score for the second example. It consists of two systems of staves. The top system is a single treble staff with a treble clef, containing a melodic line with triplets and a forte (*f*) dynamic. The bottom system consists of two staves, likely for piano accompaniment, with a bass clef and a forte (*f*) dynamic marking. The music is in a blues-influenced style with a 7/8 time signature.

12. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 27-28. ütem

Egyáltalán mi újat adott ez a mű a magyar fagottzásnak? A korábban említett darabok kapcsán már beszéltünk a fagott magas hangjairól. Petrovics a *Passacagliában* nem állítja megoldhatatlan feladat elé a fagottosokat. Ugyan a d² többször is szerepel a darabban, de mindannyiszor technikailag kényelmesebb formában, már ha ebben a magasságban a kényelem szó egyáltalán etikusan leírható. Az alábbi kottapéldában látható, hogy mindig kis szekundus skálával és legato előadásmóddal jut el a kétvonalas magasságig, mint egy, a felhők fölé vezető gradus, ami mind manuálisan, mind levegőtámasz, szájtartás szempontjából könnyítést jelent.

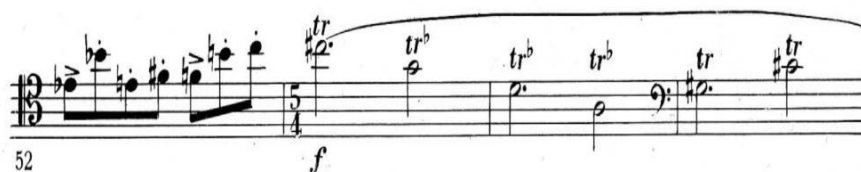

33 *mf espr.*
 13. kottapéllda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 33-34.ütem

14. kottapéllda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 105-106. ütem

Ha már a magasságnál és a nehézségeknél tartunk, azért néhány izgalmas, gyakorlandó feladat jut az előadónak. A passacaglia témát trillákban felidéző fagottszólam az egész darabon végigvonuló kis szekund, tiszta és bő kvart melódiát megtartva rendkívüli nehézséget okoz az előadónak.⁶⁶

52 *f*
 15. kottapéllda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 52-55. ütem

Ahogy belemelegszik egy jó zenekar, úgy sűrűsödnek, kavarnak a kezdetben bemutatott ritmikák, hangközök, témák, fúgaszerű duxok és comesek, ellenpontok és közzjátékok. Sűrűsödő tizenhatodmenetek, skálaszerűen a fagott által bedobva, a zongora által imitálva, s ez a burjánzó és sűrű kavalkád egy kadenciába fut ki.

⁶⁶ A 12. kottapéllda trillái felváltva kétkezesek. A cisz'-d'' bal- jobbkezes, a g'-ász' csak jobbkezes, ráadásul villafozással, a g-ász a gyenge jobbkez ötödik kisujjal, majd balkéz negyedik ujjal a d-esz, megint jobbkez negyedik-ötödik ujjal a gisz-a trilla és a végén az egyvonalas cisz'-d' balkézen nagyujj-negyedik ujjal.

The image shows a musical score for Petrovics Emil's *Passacaglia in Blues*, measures 79-87. The score is written in bass clef and consists of three systems of staves. The first system (measures 79-81) features a complex melodic line with triplets and a cadenza section. The second system (measures 82-85) continues the melodic line with a cadenza section. The third system (measures 86-87) features a cadenza section. The score includes various musical notations such as triplets, slurs, and dynamic markings like *f*, *ff*, *p*, and *ritmico*. The cadenza section is marked *ad lib.* and *ritmico*.

16. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 79-87. ütem

Petrovics a fagott kadenciájában bejárja a hangszer teljes hangterjedelmét, szabadságot adva az előadónak, de maradva a kvartok, szekundok, szeptimek világában. A sokadik előadásom után a szóló egy pontján a szerző személyesen javasolt egy glisszandót is, ami egyfajta nyugvópontot és amellet kis újdonságot, humort csempészett a darabba.

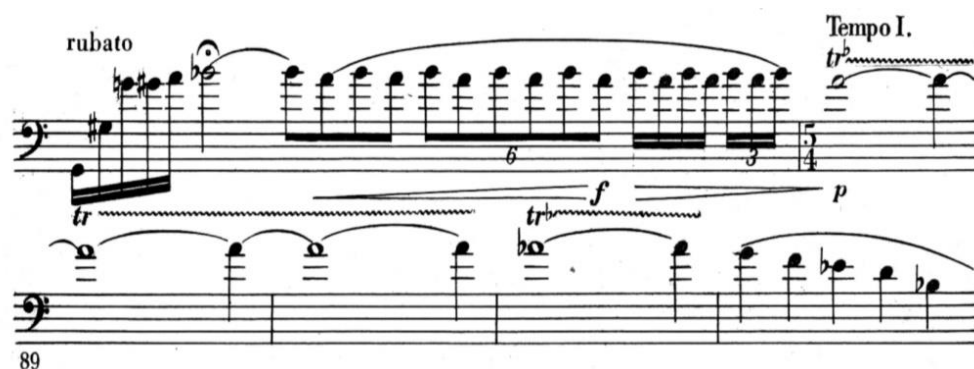

17. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 87. ütem⁶⁷

A zongora szerényen megpróbál beleszólni ebbe a kadenciába, felidézi a fagott darabkezdő hangjait, de a fagott folytatja és vad trillázásba kezd. Ez a kadencia végén megjelenő trillasor olyan fogásokat igényel, melyek az akkoriban játszott repertoárban egyáltalán nem szerepeltek.

18. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 87. ütem

19. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 87-93. ütem

Petrovics egy alkalommal komolyabban is érinti a fagott egyik legnehezebb fekvését, a jobbkez villafogásai miatt kellemetlen g'-b' területet. Ezen a kistercnyi területen kromatikában játszva minden hanghoz úgynevezett villafogások – ujjunkon számolva 2-4, 2-3-5, 2-5, 1-5 –

⁶⁷ Fagotton a glisszandó játék nagyon komoly száj és billentyű koncentrációt igényel, mert a sokszor 2 centiméter nagyságú billentyűt a száj egyidejű megfeszítésével, lazításával egyszerre kell kinyitni.

Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*

vannak, melyek főleg a jobbkez negyedik, „gyűrűs”, nehezebben irányítható ujjá miatt sok gyakorlást igényelnek.

20. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 65-67. ütem

Végiglapozva a kottát, még két nehézségi szempontból megemlítendő hely van, egy hosszú legato rész, mely sok levegőt igényel, illetve egy manuálisan (a balkéz szempontjából technikás) és a szájtartás gyors változását kívánó kellemetlen szakasz.

21. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 60-67. ütem

22. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 87-88. ütem

A fagott által újrakezdve a blueskoncertet egy csapongó kódában, folyamatosan egymásra reflektálva, egymás kezéből, szájából átvéve a dallamot, hangos kiabálás után

váratlan eleganciával odavetett szeptimekkel és a zongorában egy tiszta kvarttlépésben záruló pizzicatóval int búcsút a darab.

23. kottapélda. Petrovics Emil: *Passacaglia in Blues*, 111-118. ütem

Ezek a technikai nehézségek azonban nem jelentenek komoly újításokat a Petrovics darabját megelőző korábbi magyar kompozíciókkal szemben, sőt nem is jelentenek megoldhatatlan feladatot, így nem véletlen, hogy bár zeneművészeti főiskolások is gyakran játsszák a szerzeményt, de az leginkább zeneművészeti szakközépiskolások előadási műve. Amiben mégis kihívást jelent, az a kondíció. A darabban szinte alig van szünet a fagottos számára, a kadencia, mely bár nem túl hosszú, de bejárja a hangszer teljes hangterjedelmét, s nem utolsó sorban pedig a ritmika különlegessége tetézi a kihívások sokaságát.

Úgy gondolom, valahol itt rejlik Petrovics darabjának újdonsága, kuriózuma, egyedisége, nehézsége. A zongoraszólamban többször megjelenő, mindig más-más hangról induló tizenkétfokú skálában, amit ugyan a fagottszólam csak néha játszik el maradéktalanul, de meghatározza a darab hangulatát, harmóniavilágát. A páratlan ütemmutatókban, ami számunkra, magyar muzikusoknak még a mai napig tud nehézséget okozni.⁶⁸ Petrovics a

⁶⁸ Tempo giusto előadásmódban, azaz feszes ritmusban, általában 3+3+2-es lüktetésűek az úgynevezett giusto syllabique dalok, például a „Hess páva, hess páva”, vagy a „Rákóci kocsmából”. Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1981.), 293-296, 494. A magyar hagyományban csak ezekben vannak 5-ösnek

véreben, szülőföldjéről hozhatta a páratlan ütemek zakatolását,⁶⁹ és ebből a sokszínűségből – passacaglia, blues, dodekafónia, délszáv ritmusok – egy remekmű keletkezett. A darab komplexitását hivatott bizonyítani, hogy a fagott néhol versenyművekre jellemzően concertál a zongorával, illetve jelentős és szólisztikus kadenciákat mutat, ugyanakkor mégis valódi kamaramű, mely ütemről ütemre, hangról hangra együttjáték. Szünet nélküli koncentrációt igényel, mégis hatásos, szórakoztató, előadók és közönség számára egyaránt rendkívül élvezhető produkció. Ilyen mű nem íródott a *Passacaglia* előtt, és azóta is csak kevés.

értelmezhető egységek. 3/4 a menüett és a walzer értelmében nincs a magyar hagyományban. Van néhány mazurka ritmusú nóta, de Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. (Mezőgazda kiadó, 2006.) c. kötetben is csak három ilyen dallamot tud mutatni.

⁶⁹ Nagybecskerek, 1930.

2. FEJEZET

Petrovics után, Dubrovay előtt

2.1. Kibontakozás, újítás, kísérletezés, bátorság

A Petrovics utáni korszakban rakétaként indult el a fagottirodalom fejlődése. Mint bevezetőmben írtam, az azóta eltelt több mint fél évszázad közel 160 szólisztikus magyar művel örvendeztette meg fagottosok felnövekvő nemzedékeit. Ez elsősorban természetesen a zeneszerzőknek köszönhető, de talán mindenekelőtt a kor fagottos és a kortárs zene iránt elkötelezett szólistáinak: ifjabb Hara Lászlónak, Vajda Józsefnek, Janota Gábornak, Szegeden Vizsolyi Líviának, Pécsen Herpay Ágnesnek, és szerénytelenség nélkül, jómagamnak.

A szerzők előadóknak írnak darabokat, ez ilyen egyszerű, ez így volt Bachnál, Mozartnál, és hogy maradjunk itthon, Bartóknál is. Egyáltalán a magyar fúvóskultúra hatvanas évektől való elképesztő fejlődése néhány szólistán és természetesen a rájuk fogékony, nekik temérdek darabot komponáló zeneszerzőkön múlt. A teljesség igénye nélkül csak néhány nevet kiemelve: fuvolán Matuz István, Lajos Attila, Jeney Zoltán, Kovács Lóránt, Pröhle Henrik, Csetényi Gyula, Gyöngyössy Zoltán, Ittész Gergely, Barth István; oboán Kircsi László, Lencsés József, Pongrácz Péter, Hadady László; klarinéton Kovács Béla, Horváth László, Tihanyi Gellért, Klenyán Csaba, Varga Gábor; kürtön Tarjáni Ferenc, Friedrich Ádám; trombitán Geiger György, Schubert János, Boldóczy Gábor; harsonán Hőna Gusztáv, Gőz László, Balogh Sándor, Farkas István Péter; tubán Szabó László, Szabó Vilmos, Bazsinka József. Ők voltak azok, akik megalapozták a szólisztikus magyar kortárs zeneművek fantasztikus fellegvárát. Ebbe a kategóriába a szóló darabokat, valamint a zongorával, vagy a mai korban már egyre gyakoribb elektronikával kísért darabokat és a versenyműveket tekintem. Triók, kvartettek és nagyobb apparátusok már a kamarazenei repertoárt bővítik. Disszertációm középső fejezetében a Petrovicstól Dubrovay-ig tartó időszakban alkotó szerzők közül emelek ki néhányat, elsősorban újítások, különleges partnerek szempontjából.

A hatalmas termésből válogatva, a következő alkotásokról írok: Károlyi Pál: *Contorni* (magyarul: *Kontúrok*),¹ az első Petrovics utáni alternatív technikákat leíró zongora-fagott darab, Láng István: *Interpolations*,² az első magyar fagott- szólódarab, tele újításokkal, Tihanyi László:

¹ Károlyi Pál: *Contorni*, fagottra és zongorára, 1970. Kiadó: Editio Musica Budapest, Z. 7055, 1974. Ajánlás: Vajda Józsefnek és Kontra Zoltánnak. Bemutató: 1974. 03. 23., Zeneakadémia Nagyterem, Vajda József és Kontra Zoltán előadásában. Forrás: *Országos Filharmónia Műsorfüzet* 1974/12. (1974. 03. 18.): 20.

² Láng István: *Interpolations*, fagottra, 1988. Kiadó: Akkord Music Publishers, A1135, 2007. Ajánlás: Janota Gábornak. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó meglátogatás: 2023. 02. 23.)

Petrovics után, Dubrovay előtt

Triton,³ egy tulajdonképpen fagottverseny, különleges összetételű zenekarral, ensemble kísérettel, ami a mai napig egyedülálló a magyar fagottirodalomban, és Sugár Miklós: *Modellek*, fagott-elektronika összeállítással.⁴

2.2. Károlyi Pál: *Contorni*, fagottra és zongorára

„Hangszeres műveiben ő is a bécsi iskola ösvényén távolodik el a kodályi karstílus réjtjeitől új források felé.”⁵ A Szelényi István, majd Viski János és Farkas Ferenc tanítvány viszonylag kevés művének nagy része főleg a kórusirodalmat gazdagította, fúvós művei ritkaságnak számítanak.⁶ Vonzódott az elektronikus zenéhez, de új lehetőségek után kutatott a hagyományos hangszerek között is. A két remek előadónak, Vajda Józsefnek és Kontra Zoltánnak ajánlott darab mégis kiemelkedik a fagottrepertoárból, egyrészt meglepő hangszerkezelése, másrészt az új kottagrafikát, notációt elindító kottaképe miatt.

A klasszikus rondóformát imitáló darab első soraiban máris eltűnik – először a magyar fagottirodalomban – az ütemvonal és megjelenik az aleatória is.⁷

1966-ban Nyugatra kerülvén azt tapasztaltam: ami bennem motoszkál, nem bolondéria, ám hazatértem után írt darabjaimért sokat bántottak. A lengyel iskola hatott rám, meg Stockhausen, legjobban tán Xenakist szerettem, Bengt Hambraeus-szal találkoztam. Ligetit akkor még nem ismertem, de az ő Lontano-beli stílusához hasonlóval kísérleteztem.⁸

³ Tihanyi László: *Triton*, Op. 18., fagottra és kamaraegyüttesre, 1995. Hangfelvétel: Hungaroton Classic, HCD 32484, 2009. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Bemutató: a Magyar Televízióban, Presser Gábor *Kis esti zene c.* műsorában, 1996 májusában. Előadók: Lakatos György és az Intermoduláció Kamaraegyüttes Tihanyi László vezényletével. Forrás: <http://www.tihanyilaszlo.hu/opusszam-szerint> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 23.)

⁴ Sugár Miklós: *Modellek*, fagottra és elektronikára, 1993. Kézírtos. Hangfelvétel: Hungaroton, HCD-31788, 1999. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 23.)

⁵ Kroó György: *A magyar zeneszerzés 25 éve.* [=Révész Dorrit (szerk.): *Zeneélet.*] (Budapest: Zeneműkiadó, 1971.), 155.

⁶ „Károlyi Pál Norvégiában, a bergeni zeneszerzői versenyen harmadik díjat nyert [...]. Károlyi Pál alig néhány éve, 1962-ben szerzett diplomát a Zeneművészeti Főiskolán. Azóta több hazai pályázaton vett részt, – Kaposvárott, a Latinka Sándor emlékére hirdetett zeneszerzői versenyen második díjat nyert zenekari kórusmű-kompozíciójával, Miskolc város hatszázéves jubileumára készült Concertója jutalomban részesült, a pécsi Kamarazene Fesztiválon pedig két ifjúsági zeneművével első lett. Tóth Árpád verstördékeire írott lírai hangulatú kórusművét a Magyar Rádió énekkara mutatta be, érdekes színhatásokkal kísérletező, hárfa és kürt-szólamokkal kombinált Lorca-dalait Sziklai Erika előadásában ismertük meg.” K. M.: „Fiatal zeneszerzőink nemzetközi sikere. Két portrévázlat.” *Muzsika* 10./2. (1967. február): 22-23. Ide: 22.

⁷ „A darab zenei anyaga a ma már egyre inkább elterjedő »mozgás-elemekből« áll össze; nem mindig a megszólaló hang adott magassága a lényeges, hanem a hangok mozgása, a színek, a tömbök, a tartott hangok és a texturális hatású kombinációk pontosan megszerkesztett, de az előadónak sok szabadságot is biztosító folyamatossága. A zenei történések ismétlődések, rímelések, kontrasztok révén első hallásra is apperceptálható, az egyes foltok belső szerkezetének megértését pedig olyan eszközök is segítik, mint az ostinatószerű ismétlődés, a körforgás.” Kárpáti János: „Bemutatók krónikája.” *Muzsika* 17./6. (1974. június): 25-28. Ide: 26.

⁸ Hollós Máté: „Művek bontakozóban. Károlyi Pál útja a szabadsághoz.” *Muzsika* 39./9. (1996. szeptember): 45.

KÁROLYI PÁL fagottra és zongorára írt *Kontúrok* című kompozíciója megnyerő benyomást keltett: ragyogó zenei ötletek sorát vonultatja fel a szerző – az effektusoktól az igazi, „lélegző” zenei szerkezetig, mely nem előre kitalált vagy másoktól átvett formai sztereotípiákat követ, hanem „játékos” emberi megnyilatkozások füllel is követhető váltakozására épül.⁹

A kitágított, majd eltüntetett ütemvonalak helyére a másodperces időmérték lép, ami ezután megszokott lesz az irodalomban, talán megnyugtató az alkotót, hogy az adott hang biztosan a szerző által kívánt ideig fog szólni. Már az első sorokban is látszik, hogy a szerző nagyon hosszú hangokat kíván a fagottól, melyek klasszikus levegővétellel ugyan megoldhatóak, de körlégzéssel, főleg a dinamika szélsőségessége miatt egyszerűbbek lehetnek.¹⁰

The image shows two systems of musical notation. The first system features a fagotto (bassoon) part with a single note lasting 40 seconds, and a pianoforte (piano) part with a note lasting 4 seconds. The piano part includes a pedal marking '(8) (Ped.) tutta la forza'. Dynamics are marked as pp, ff, and ppp. The second system shows a fagotto part with an 18-second note and a pianoforte part with a 16-second note. The piano part also has a 4-second note. Dynamics are marked as p, ff, and ppp. The piano part includes a pedal marking 'tutta la forza'. Both systems have a 'cca 5" F.1' marking at the end.

1. kottapélda. Károlyi Pál: *Cotorni*, 1. oldal, 1-2. sor

Rögtön követi ezt az első közjátékban az aleatória, hosszan, rendkívüli gyorsaságú, virtuóz staccatoval és – először a hazai fagottzásban – esz”-szel.

⁹ Kárpáti János: „Bemutatók krónikája.” *Muzsika* 17./6. (1974. június): 26.

¹⁰ Magyarországon a fuvósok között először Matuz István fuvolaművész játszott körlégzéssel, amit külhoni tanulmányútjain tanult, pont egy fagottostól, Borsos Andrásról Marlban. 1974-ben *L/élek/zem* c. saját opust is komponált erre a technikára, később a körlégzést a fuvolatársadalom egy jó része átvette, megtanulta tőle. Fagotton e Károlyi mű kivételével nincs a teljes magyar kortárs irodalomban olyan darab, amely ezt igényelné, az általam játszott repertoárban, csak Stockhausen, Berio, Holliger datrabjaiban találkoztam erre való javaslattal.

2. kottapélda. Károlyi Pál: *Cotorni*, 1. oldal 3. sor

Nagyon találó és ötletes a nyelv-pizzicato meghatározás – később angolszász terminológiában slap hang –,¹¹ a szerző ezt technikailag el is magyarázza előszavában, bár érdekes, hogy azt írja, így nincs az effektnek meghatározható hangmagassága. A kottájában mégis öt vonalba szedi és a gyakorlatból tudjuk, hogy bár zengő hang nem képződik, de intonációja érzékelhető.

3. kottapélda. Károlyi Pál: *Cotorni*, 1. oldal, 4. sor

A következőben egy csodálatos találmány és annak grafikai képe jelenik meg – nem találkoztam ezzel fagottkottában a teljes pályafutásom során –: hangeső.

Károlyi Pál egyik tartalmas ötlete például az ún. „hang-eső” [sic!], mely a hangszer legszélesebb regiszter-sávjából meríti a hangok aleatorikusan szabad, szabálytalanul kopogó hanghatását.¹²

¹¹ Nyelv-pizzicato: a nádra szorított nyelvünket hirtelen elvéve ütőhangszerszerű effektus jön létre, amelynek nincs meghatározható hangmagassága (a szerző).

¹² Kárpáti János: „Bemutatók krónikája.” *Muzsika* 17./6. (1974. június): 26.

4. kottapélda. Károlyi Pál: *Cotorni*, 2. oldal, 4. sor

Károlyi elsőként foglalkozik a vibrató milyenségével is, meghatározva annak lüktetését, intonációját.¹³

5. kottapélda. Károlyi Pál: *Cotorni*, 5. oldal, 3. sor

A szerző az öt oldalas műhöz három oldalnyi hosszú előhangot fűz a kottakép helyes értelmezése érdekében és a darab folyamán is több szerzői utasítás segíti a játékoszt. Dalos Anna írja: „A sok előadói utasítás háttérében talán itt is a notáció megbízhatóságával kapcsolatos bizonytalanság ismerhető fel.”¹⁴

¹³ Nagyon lassú vibrató, negyedhang távolságnyi csúszásokkal.

¹⁴ Dalos Anna: *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956-1989)*. (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.), 147.

Petrovics után, Dubrovay előtt

Károlyi szerzeménye – újszerűsége, különlegessége ellenére – rendkívül ritkán játszott,¹⁵ sajnos, alig néhány előadást ismerek a múltból, pedig jóval többet érdemelne.

2.3. Láng István: *Interpolations*

Az *Interpolations* keletkezésének, előkészületeinek szerencsés módon szem-, fül- és kortanúja lehettem, miután abban az időben Láng István kamarazene-, és az ajánlásban megjelölt Janota Gábor fagottóráit látogattam növendékként a Zeneakadémián. Akkor még tanárok és diákok reggeltől kapuzárásig együtt voltak a tantermekben, folyosói beszélgetésekben, könyvtári, stúdióbeli kutakodásokban, társalgásokban és ötletelésekben. Mára ez sajnos megváltozott, de ez egy másik dolgozat témája lehetne.

Láng István örökifjú zeneszerző. Foroghat körötte a neo és a retro színpada, nemzedékekből válthat ki tonális dacot a 20. század közepének füllel nehezen követhető eszményekbe temetkező, kísérletinek becézett világa, „letisztulhat” egykor az övéhez hasonló cipőben járó kollégáinak stílusa, ő nem tágít a hajdani úttörő, mára az általa feltárt „barlangban” új vájatokat kereső, a már feltártakat napról napra ismeretlenként újból belakó hozzáállásától.¹⁶

Láng kifejezetten dinamikus darabjában ütemvonalak nélkül, de rendkívül árnyaltan, érzékenyen instruáló utasításokkal bízza az előadóra a megszólaltatás tempóját, érzékenységet. „A zeneszerzőnek eggyé kell válnia azzal a hangszerrel, amire ír, akkor is, ha nem tud rajta játszani.”¹⁷ Largo con passione, Comodo, Ironico, Largo e molto sensibile, Molto agitato, Appassionato, ma con moto, Presto possibile, molto uguale, Grave, Sereno, ezek csak a főbb vezényszavak. Nincs instrukció nélküli hang. A szünetjelek hosszúsága közt is különbséget jelez, például: fermata breve, fermata normale vagy fermata lunga.

¹⁵ „A szerző nagyon jól ismeri a fagott hangzáslehetőségeit: sikerül háttérbe szorítani a humoros-mackós-brummogó karaktereket és így szinte egy új hangszer mutatkozik be hol száraz, hol levegős színeivel.” Kárpáti János: „Bemutatók krónikája.” *Muzsika* 17./6. (1974. június): 26-27.

¹⁶ Hollós Máté: „Inquieto. A 75 éves Láng István szerzői estje.” *Muzsika* 51./4. (2008. április): 20-21. Ide: 20.

¹⁷ Földes Imre: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel*. (Budapest: Zeneműkiadó, 1969.), 75.

LÁNG, István
(* 1933)

Largo con passione

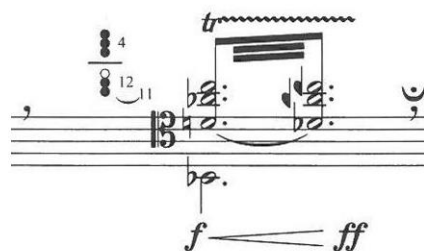
6. kottapélda. Láng István: *Interpolations*, 1. oldal, 1. sor + 2. sor első 2 hang

Precízen, Janota Gáborral kidolgozott fogástáblával jelöli a multifóniákat:

7. kottapélda. Láng István: *Interpolations*, 5. oldal, 2. sor

Ezzel párhuzamosan pedig megjelennek a negyedhangok először az itthoni fagottjátékban. Például: quateritone flat, three quateritone flat, quateritone sharp, three quateritone sharp.

8. kottapélda. Láng István: *Interpolations*, 4. oldal, 3. sor

9. kottapélda. Láng István: *Interpolations*, 4. oldal, 7. sor

Illetve a helyenként előbukkanó flatterzunge, pergő nyelv.¹⁸

10. kottapélda. Láng István: *Interpolations*, 2. oldal, 2. sor

Sajnos ez a remek darab sem hangzott el az elmúlt évtizedekben néhánynál többször.

2.4. Tihanyi László: *Triton*

Csavaros kagyló a kürtje, annak zúgásával zajgó tengereket csitít le vagy ellenségeit ijesztgeti. Tritón egy tengeri istenség, Poszeidón és Amphitrité fia. Hatalmas termetű emberi alaknak vagy halfarkú férfinak képzeltek, aki delfineken, tengeri paripákon lovagol, vagy apjától kapott arany hintón járja a tengert; apjáéhoz hasonló, bár annál kisebb háromágú szigonya sziklákat zúz szét.

Már a zenemű címe is elgondolkodtató, meseszerű, legendát, történelmet felelevenítő, de ezen felül nem csak a legenda, hanem a körülöttünk lévő végtelen kozmikus világ is élénk tárul. Hiszen Triton a Naprendszer hetedik és a Neptunusz legnagyobb holdja. Tihanyinak, bár ezt a művet írta meg először, de végső terve egy Neptun-ciklus volt, amelyből azóta a *Nereida* című mű ensemble-ra, *A Neptun átvonulása* pedig szólózongorára készült el, ez utóbbinak zenekari változata a *Nebula vitae*, amit a szerző még most hangszerel és az elkövetkezendő ősszel tervez bemutatni a Savaria Szimfonikusokkal.¹⁹

¹⁸ Frullató, németül flatterzunge, magyarul pedig (amit legkevésbé használunk sajnos a zenében) pergő nyelv. Ez megvalósításában azt jelenti, hogy a nyelvünket a szájpadról kell ütögetnünk, lehetőleg minél gyorsabban. Hétköznapi megközelítésben ez a fogmosásnál záró formula gargalizáláshoz. Fagotton, ahol a nád nagy helyet foglal el a szájrégben, ez a technika kifejezetten nehéz, mind a pergőnyelv elindításában, mind az intonáció megtartásában.

¹⁹ Tihanyi László: *Nereida*, Op. 19., kamaraegyüttesre, 1995. <http://www.tihanyilaszló.hu/opusszam-szerint> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 21.)

Tihanyi a holdak rendszerét szerette volna megírni egy erre épülő sorozattal, eleddig ennyi készült el belőle. A szóló fagottra és ensemble-re írt mű egyedülálló a magyar kortárs fagottirodalomban.²⁰ A 70-80-as évek tájékán valamifajta felébredésként, megújulásként létrejöttek, megalakultak a kortárs zenét játszó ensemble együttesek,²¹ legkorábban a FőzőCső,²² majd a 180-as csoport,²³ vagy később mint az Intermoduláció Kamaragyüttes, Tihanyi László irányításával,²⁴ vagy a Componensemble, Serei Zsolt vezetésével,²⁵ illetve az EAR Együttes Sugár Miklóssal az élén,²⁶ de meg lehet említeni a Miskolci Új Zenei Műhelyt is, Selmeczi György vezéralakjával.²⁷

Már maga a felállítás sem tipikus a fagottversenyek között. Átláthatóbb, áthallhatóbb, nem véletlenül volt népszerű formáció abban a korban, a tulajdonképpeni hangszeres szolistákból létrejövő, de mégis valamifajta zenekari, vagy kamarazenekari összetétel. „Az együttes kiemelt hangszere a kisdob, amit közvetlenül a karmester előtt, a szólista közelében helyeztem el, mert (valahogy hasonlóan, mint Bartók zongoraversenyeiben az ütősök) ezzel van szoros zenei kapcsolata a szólistának” – jegyezte meg számomra Tihanyi.

²⁰ Fuvola, oboa, klarinét, basszusklarinét, trombita, harsona, hárfa, kisdob, vonósnégyes az ensemble felállása..

²¹ Az ensemble jelentése itt: kisebb hangszeres együttes, általában bármilyen kamarazenei formáció vagy kisebb zenekar, amely vegyesen, sokféle és majdhogynem bármilyen hangszerekből tevődik össze. Inkább vonatkozik az előadói apparátusra, mint az általuk játszott repertoárra. Az ensemble kifejezés továbbá érzékelteti az együttes nem megszokott vagy egyenesen változékony felállítását, egyben a zenészek valamilyen elv szerinti összetartozását. N.N.: „Ensemble.” In: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 1. kötet.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1983.), 522. Elisabeth Cook: „Ensemble” In: *Grove Music Online*, <https://www.oxfordmusiconline.com/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 18.)

²² A Fiala Zeneszerzők Csoportja, avagy az FZCS (ejtsd: Főzőcső) 1976-ban alakult a Magyar Zeneművészek Szövetség keretei között. A Magyar Zeneművészek Szövetségének felbomlásával/átalakulásával szűnt meg. Kovács Sándor: „»Az alapelveken nem kell változtatni«. A Fiala Zeneszerzők Csoportja munkájáról.” *Kritika* 7./10. (1978. október): 5. Hollós Máté: „F.Z.CS. – vagy főzőcső? 10 éves a Fiala Zeneszerzők Csoportja.” *Kritika* 15./12. (1986. december): 24. Péteri Lóránt: „Az Új Zenei Stúdió nyilvánossága és művelődéspolitikai környezete.” *Magyar Zene* 58./1. (2020): 54-66.

²³ A 180-as csoport: a tagok által meghatározva kb. 1979-től 1990-ig aktív zenei műhely és együttes. 180-as csoport: „Bemutatkozik a 180-as csoport.” *Pengető* 25./7. (1982. július): 1-2. Melis László: „A 180-as csoport.” *Gramofon* 10./1. (2005. tavasza): 8.

²⁴ Az Intermoduláció Kamaragyüttes 1985-ben alakult az akkoriban végzett, fiatal pályakezdő zenészekből. Forrás: Tihanyi László hivatalos önéletrajza: <http://www.tihanyilaszló.hu/oneletrajz> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.) Csengery Kristóf: „Gazdátlan kalapács? – Interjú Tihanyi Lászlóval és Serei Zsolttal.” *Muzsika* 37./10. (1994. október): 7-11.

²⁵ A Componensemble 1989-ben alakult Serei Zsolt vezetésével. Réfi Zsuzsanna: „Serei Zsolt portréja.” *Parlando* 2022/1. https://www.parlando.hu/2022/2022-1/Serei_Zsolt.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.) Csengery Kristóf: „Gazdátlan kalapács? – Interjú Tihanyi Lászlóval és Serei Zsolttal.” *Muzsika* 37./10. (1994. október), 7-11.

²⁶ Az EAR Együttes (nevének eredete egyrészt: „electroacoustic research”, másrészt az angol fül, avagy „ear” szó) 1991-ben jött létre. Hivatalos oldala: <http://www.earesemble.hu/earesemble/fooldal.html> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.)

²⁷ A Miskolci Új Zenei Műhely alapítása: 1976. Forrás: Selmeczi György hivatalos honlapja. <https://selmeczi.hu/eletrajz> (Utolsó megtekintés: 2023. 03. 10.) Grabócz Márta: „A Miskolci Új Zenei Műhely.” *Muzsika* 23./10. (1980. október), 18-20.

Petrovics után, Dubrovay előtt

Tihanyi fagott-holdja valóban különleges módon keringi körbe a kamaraegyüttes Neptunuszát. A főbolygó nyugodt keringési biztonságát egy zakatoló, néha virgoncan száguldó kishold próbálja kizökkenteni milliárd évek óta kialakult, megszokott járásából.

Rondóforma, concertálás, kadenciák, az egységes tömbök váltakozása is nagyon komoly formai koncentráció, de mintha a Neptunusz számtalan holdjának keringési ideje, pályájuk bonyolult logaritmusa köszönne vissza, komoly matematikai-ritmikai képletek nehezítik az egyszerűnek tűnő ütemvonalrendszeret.

Tihanyi gyönyörűen, de különleges ritmikai variációkkal színesíti a páros lüktetésű ütemeket, páratlan beosztású fagottszólóval:

Bläser: $f >$ sfp f sf p

Fl

Ob

Kl

Bkl

33 34 35

Wie ein Schatten der kleinen Trommel

Fg

pp sempre ma uolto flessibile

3 3 11:2 5:2 9:2

11. kottapélda. Tihanyi László: Triton, 33-35. ütem

Az ensemble nyugvópontjain, akkordjain páratlan virtuozitású, de ugyanakkor kellő szabadságot megadó játékot ró a szólóistára.

12. kottapélda. Tihanyi László: *Triton*, 80. ütem

Az előadói szabadságnak olyannyira teret enged, hogy a multifónia sorait is rábízza az előadóra, de a ritmikai aszimmetria végén mégis együttes kell, hogy legyen a találkozás.

13. kottapélda. Tihanyi László: *Triton*, 158-161. ütem

A Triton, mint fagottverseny tökéletesen mintázza mitológiai vagy csillagászati névadóját: erejével, zaklatottságával, szembeforgásával, egyedi ritmikájával, számolási

Petrovics után, Dubrovay előtt

nehézségével, elképesztő virtuozitásával, gyorsaságával. Sajnos a fent említett művekhez hasonlóan, ezt a darabot is csak jómagam játszottam pár alkalommal.

2.5. Sugár Miklós: *Modellek*

A XX. század végi fagottjáték fejlődése nem csak az új, mára már nagyon széles skálájú technikai lehetőségekben mutatkozott meg, hanem a fagott, mint szólóhangszer különleges kíséretében is. Az elektronikus zene robbanásszerű kialakulása, fejlődése, a külföldi stúdiók, fesztiválok, műhelyek, intézmények, a kiutazás felszabadulása, számos zeneszerzőnek adott tanulási, tapasztalatszerzési lehetőséget, melyek után felvillanyozva, új ötletekben tobzóda, gazdag, teli tarisznyával tértek haza.

Köln, Darmstadt, Varsó, Bourge, Párizsban az Ircam, de idehaza a Magyar Rádió Elektronikus Zenei stúdiója (1974-től kísérletileg és 1976-tól hivatalosan, Decsényi János művészeti vezetésével, 1994 tavaszától egy évig Dubrovay László, 1995-től Szigeti István vezetésével, mindvégig Horváth István hangmérnökkel). A HEAR tulajdonképpen akkor korlátlan lehetőségek tárházát nyitotta meg a zeneszerzők előtt.²⁸

A komponisták új hanghatásokat kerestek, a modern technikai eszközöket kihasználva próbálták a hangszereket elektronikusan pótolni, helyettesíteni, modulálni, illetve a szólóhangszerhez a zongora, zenekar helyett előkészített alapot, akár CD-n lejátszható kíséretet alkotni.

Patachich Iván: *Fagotto digitalisa*²⁹ kezdte a sort, még magnó kazettán, Vajda József fagotthangját modulálva, majd Sáry László, a megírása-alkotása óta általam több mint száz előadást megélt, CD alapon elektronikus marimbára írt, rendkívül virtuóz, Esterházy Péter szerint teljes, aszketikus koncentrációt igénylő *Nagymama tánca*,³⁰ Szigeti István: *F. Otto Ag.-ja*,³¹ mely kottaképe és zenei anyaga állat és természethangok alkotta zenekar, Pintér Gyula: *Mágusok éjszakája*,³² hangzó alapra szerzett, másodperces beosztású erőteljes fagottszólója,

²⁸ A Hungarian Electroacoustic Research 1992-ben kapott a Sevillai világkiállítástól csereüzletként teljes digitalizációt, a stúdió 2007 március végén zárt be.

²⁹ Patachich Iván: *Fagotto digitale* (egyesekek által *Fagotto digitalisként* jegyezve), fagottra és szintetizátorra, 1988. Ajánlás: Vajda Józsefnek. Kézirat. Hangfelvétel: Hungaroton Classic, HCD-31985, 2001. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

³⁰ Sáry László: *Tánczene – Nagymama tánca*, élő zene és zene magnószalagra, 1998. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Bemutató: Budapest, Őszi Fesztivál, 1998. Hangfelvétel: BMC CD 069, 2003. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

³¹ Szigeti István: *F. Otto Ag.*, fagottra és CD-re, 2001. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

³² Pintér Gyula: *Mágusok éjszakája*, fagottra és elektronikára, 1999. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Kézirat. Hangfelvétel: Hungaroton HCD-32438, 2006. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

Faragó Béla, 20 tételes *Tánczrendje*³³ szintén CD alappal, Hollós Máté: *Járom a világot*,³⁴ eredetileg basszusfuvolára írt, majd basszusklarinétra, végül fagottra átírt, cigányasszony énekére improvizáló gyönyörű szólója.

Sugár darabja ezeken is túllép, egy Rev5-nek nevezett programot telepít számítógéppel a fagottra, 10 különböző késleltetéssel, melyből elképesztő akkord, dallamjáték alakul ki a szólista és a technika alkotta eltolások között. Tulajdonképpen az előadó pillanatnyi elképzelése hozza létre a darab végleges formáját a visszahallott elemek akusztikai élménye, hatása alapján.³⁵

Sugár nem használ új technikákat a flatterzungén, multifónián, felhangokon kívül, de a számítógéppel létrehozott hangzás élménye egyedülálló a teljes magyar és európai fagottozásban.

Három különleges hangzaskésleltetést kiemelve a tízből, először egy – az eltolás sajátosságának köszönhetően – szeptimakkordokból szövődő fürge kórus:

14. kottapélda. Sugár Miklós: *Modellek*, 2. modell

³³ Faragó Béla: *Tánczrend*, fagottra és magnószalagra, 2006. Kézirat. Ajánlás: Lakatos Györgynek. Bemutató: Budapest, Múcsarnok, 2006. 03. 04. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

³⁴ Hollós Máté: *Járom a világot*, basszusfuvolára vagy klarinétra, zongorára és CD-re, 1996. Kiadás: Akkord Music Publisher 2005, A-1103. Bemutató: Gödöllő, 1996. Forrás: <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)

³⁵ “Multifóniának nevezzük azt a jelenséget, amikor egy fúvós hangszerezen egyféle gerjesztő energia hatására egyszerre kettő vagy több, összemérhető intenzitású hang szólal meg.” Nagy Katalin: *A kiterjesztett fuvolatechnika. A fuvolajáték új hangzáslehetőségeinek áttekintése technikai, akusztikai, pedagógiai és zeneirodalmi szempontból*. DLA disszertáció. Budapest: Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2010. (PDF-fájl). 65.

Petrovics után, Dubrovay előtt

Majd egy nagyon lassú késleltetéssel elért echo-játék, mint egy igazi nagy katedrálisban:

7 Yamaha REV 5 prog: **57**
Largo Electronic equipment type:
repetitions 2,9 sec + 2 sec + echo

Bsn.

p *espressivo* *cresc.*

15. kottapélda. Sugár Miklós: *Modellek*, 7. modell

Végül pedig egy hatásos befejezéshez méltó, nagyon gyors pattogó visszhang:

9 Yamaha REV 5 prog: **59**
Electronic equipment type:
Delays + feedbacks

Bsn.

p *cresc.*

16. kottapélda. Sugár Miklós: *Modellek*, 9. modell

Sajnos, ahogyan a korábbi darabok kapcsán is említettem, tudomásom szerint ez a mű sem hangzott el más előadótól jómagamon kívül.

3. FEJEZET

Dubrovay: *Solo No. 7*¹

3.1. Előzmények

Dubrovay László (Budapest, 1943–) az úgynevezett *harmincasok*² utáni generáció egyik legtermékenyebb képviselője. Komoly zongoratanulmányok mellett zeneszerzést olyan mesterektől tanult, mint Szabó Ferenc, Vincze Imre, csoporttársakként pedig olyan zeneszerzőkkel tartozott egy korosztályba, egy zeneszerző csoportba, mint Jeney Zoltán, Sárosi László, Rózman Ákos; a színházi életben pedig olyan mesterekkel dolgozhatott együtt, mint Vaszy Viktor, a főleg Szegeden dolgozó zeneszerző és karmester,³ és Nádasy Kálmán, az Operaház legendás igazgatója.⁴

A 70-es években DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) ösztöndíjjal hosszabb időt töltött Kölnben, Karlheinz Stockhausen zeneszerzés,⁵ és Hans Ulrich Humpert⁶ professzor akusztika osztályában.⁷ Ennek az ösztöndíjnak volt nyertese többek közt a magyar

¹ A fejezetben olvasható, de lábjegyzettel el nem látott adatoknak forrása maga Dubrovay László, akit a disszertáció szerzője személyesen ismer és a disszertációban tárgyalattal kapcsolatban többször, személyesen is megkérdezett.

² Földes Imre: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1969.)

³ Vaszy Viktor (1903–1979): zeneszerző, karmester. 1941–44-ig a kolozsvári Opera igazgatója, 1945-ben megszervezi a Szegedi Nemzeti Színház Operaegyüttesét, ahol 1945-től 1949-ig operaigazgató. 1957-től 1969-ig a Szegedi Nemzeti Színház igazgatója, 1969–75-ig a Szegedi Szimfonikus Zenekar és a Szegedi Nemzeti Színház zeneigazgatója. 1975-ben vonult nyugdíjba. N.N.: „Vaszy Viktor” In: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 3. kötet.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1985.), 585. N.N.: „Vaszy Viktor” In: Székely György (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.)

⁴ Nádasy Kálmán (1904–1980): zeneszerző, operarendező és műfordító, Kossuth-díjas (1950, 1954, 1965) és kiváló művész (1952). 1933-tól az Operaház rendezője, 1957-től főrendezője; 1959 és 1966 között az Operaház igazgatója. 1948-tól a Színház- és Filmművészeti Főiskola tanára, 1964 és 1974 között ugyanott főigazgató. 1952-től 1957-ig a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség elnöke volt. N.N.: „Nádasy Kálmán” In: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 2. kötet.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984.), 604. N.N.: „Nádasy Kálmán” In: Székely György (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon.* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.)

⁵ Karlheinz Stockhausen neve jól ismert, mégsem hangsúlyozható eléggé munkássága a lenyűgöző felszereltségű Nyugatnémet Rádió Elektronikus Zenei Stúdiójában Kölnben, amely zenei műhely az 1950-es évektől kezdve nemzetközi találkozóhellyé vált az ifjú zeneszerzők körében. A kölni Stúdióban Stockhausen köré szerveződött a társaság és lakásán hosszú összejövetelek zajlottak, amelyekre Dubrovay László saját bevallása szerint szívesen és ösztönzőleg gondolt vissza.

⁶ Hans Ulrich Humpert (1940–2010): német zeneszerző, 1969-ben a „Gruppe 8 Köln” zeneszerzőcsoport alapítótagja és 1972-től hajdani oktatója, Eimert utódaiként a kölni Zeneművészeti Főiskola elektronikus zenei stúdiójának vezetője. Dubrovay László szerint többek közt tőle ismerte meg Kölnben azokat a hangkutatói eredményeket, amelyek (Stockhausen hatásával együtt) „megnyitották fantáziáját.” Idézem: „Akkor értettem meg, hogy a hang nem pontszerű jelenség, hanem folyamat, és ha a hangfolyamat különböző paramétereit megváltoztatjuk – az elektronika segítségével vagy hagyományos hangszeren, különleges játéktechnikával módosítjuk –, akkor ez rengeteg olyan új hangzásélményt jelent, amivel gazdagítani lehet a zenét.” Devich Márton: „Zene mikroszkóp alatt.” *Muzsika* 46./7. (2003. július): 19–22. Ide: 20. N.N.: „Hans Ulrich Humpert” In: Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 2. kötet.* (Budapest: Zeneműkiadó, 1984.), 204.

⁷ 1972–1974: Kölnische Universität – DAAD-ösztöndíj (Karlheinz Stockhausen és Hans-Ulrich Humpert, elektroakusztikus zeneszerzés). Forrás: a zeneszerző hivatalos önéletrajza. <https://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA19986> (Utolsó megtekintés: 2023. 01. 12.)

zeneszerzők közül Eötvös Péter, Ligeti György és Kurtág György is.⁸ Ezek a tanulmányok és Dubrovay nyitása az elektronikus zene világra alapvetően befolyásolták, kitágították zenei gondolkodásmódját, a hangról való felfogását:

Az új hangkutatói eredmények úgy forradalmasították a hangról alkotott képünket, mint az atomkutatás a fizikában a század elején. Ugyanis itt is lehetőség nyílt különböző technikai eszközök segítségével feltárni a hang mikrovilágát. Fel lehetett térképezni egy hang belső életét, felépítését, frekvencia-, amplitúdó-, hanghullámforma- (hangszín) változásait. A hanganalízisek sok összefüggést tártak fel a zenei paraméterek között. Egy hang felbontása, szűrése különböző módokon új hangminőségeket eredményezett.⁹

A hang belső világa! Ez az, ami Dubrovayt a későbbiekben is érdekli. Hazatérve Németországból tanítani kezdett a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán,¹⁰ és felvette a kapcsolatot számos, általa világcsúcstartónak nevezett magyar előadóművésszel. Ennek a hazatérésnek és érdeklődésnek köszönhető a *Solo*-sorozat, amelyből különböző hangszerekre a mai napig tizenöt készült,¹¹ s amelynek előfutára a Matuz Istvánnak írt *Matuziáda* volt.¹²

Dubrovay zeneszerzői pályafutása során fagottra két szólisztikus és további három kamaraművet írt: 1967-ben a fagott-zongora összeállítású *Cinque Pezzit*,¹³ 1972-ben az *Első*

⁸ Eötvös Péter Kölnben, 1966 és 1968 között, Ligeti György Berlinben 1969 és 1973 között, míg Kurtág György Nyugat-Berlinben 1971-ben. Források: <https://www.daad.de/en/alumni/gallery/portrait/peter-eoetvoes/> (utolsó megtekintés: 2023. 01. 17.); <https://www.berliner-kuenstlerprogramm.de/en/artist/gyoergy-ligeti/> (utolsó megtekintés: 2023. 01. 17.); https://www.emb.hu/composers/kurtag_gyorgy/ (utolsó megtekintés: 2023. 01. 17.).

⁹ Gilányi Gabriella: *Dubrovay László*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 30.*] (Budapest: Mágus Kiadó, 2004.), 9.

¹⁰ Dubrovay László hivatalos önéletrajza szerint 1975–1988: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, Zeneelmélet Tanszék, adjunktus; 1988–1998: Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, majd Egyetem, Zeneelmélet Tanszék, docens; 1998–2012-ig egyetemi tanár; 2012–: nyugalmazott egyetemi tanár. <https://mmakademia.hu/alkoto/-/record/MMA19986> (Utolsó megtekintés dátuma: 2023. 01. 10.)

¹¹ *Solo No. 1*, hegedűre, Kiss Andrásnak; *Solo No. 2*, harsonára, Hőna Gusztávnak; *Solo No. 3*, tubára, Bazsinka Józsefnek; *Solo No. 4*, gordonkára, Frances Marie Uittinek; *Solo No. 5*, basszusfuvolára, Eberhard Blum részére; *Solo No. 6*, kontrabasszus fuvolára, Helmut W. Erdmann részére; *Solo No. 7*, fagottra, Lakatos Györgynek; *Solo No. 8*, fuvolára, Gyöngyössi Zoltánnak; *Solo No. 9*, klarinéttra, Jesus Villa Rojo részére; *Solo No. 10*, bőgőre, Sztankov Ivánnak; *Solo No. 11*, trombitára, Geiger György részére; *Solo No. 12*, basszusharsonára, Steiner Ferencnek és Balogh Sándornak; *Solo No. 13*, kürtre, Varga Zoltánnak; *Solo No. 14*, tárogatóra, Kiss Gy. Lászlónak; *Solo No. 15*, cimbalomra, (nincs ajánlás). Gilányi Gabriella: *Dubrovay László*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 30.*] (Budapest: Mágus Kiadó, 2004.), 29. Valamint: a Zeneakadémia könyvtárában megtalálható kottakiadások.

¹² *Matuziáda No. 1-5*, 4 fuvolára (1975–1977). Bemutató: Budapest, Zeneakadémia (Nagyterem), 1978. 03. 12., Matuz István. Hangfelvétel: HCD 31725, SLPX 12228, No. 2 SLPX 11920. Kéziratos. I. h., 28.

¹³ Bemutató: Budapest, Zeneakadémia (Nagyterem), 1970. 03. 23, az ajánlás címzettje, Janota Gábor előadásában. Hangfelvétel: HCD 31725, SLPX 12456. Kiadás: Kliment Verlag, Wien, 1766. I. h., 27.

Fúvósötöst,¹⁴ 1983-ban a *Második Fúvósötöst*,¹⁵ 1985-ben a vonósokra és fúvósokra írt *Oktettet*¹⁶ és 1986-ban a *Solo No. 7* szólófagott darabot, melyet számomra komponált.¹⁷ Dubrovay kötődése a fagotthoz nem véletlen, hiszen 1965-től 66-ig Rudas Imrénél a Zeneakadémia fagott professzoránál volt korrepetitor egy évig, ezáltal a fagott repertoárt nagyon korán megismerhette, sőt korábban a Bartók konzervatóriumban a magyar fagottozás ikonikus alakjának, ifj. Hara Lászlónak, „kis Harának” volt padtársa.

A *Cinque Pezzi* öttételes, fagottra és zongorára szerzett mű, Dubrovay legkorábbi kompozícióinak egyike, s csupán négy évvel később került kottapapírra, mint dolgozatomban kiinduló darabja, Petrovics *Passacagliája*. A szerző ekkor 24 éves volt, szerzői műgyűjteménye szerint ez az első regisztrált alkotásai között van.

A diplomamunkájaként 1966-ban született *Verificazione* c. kompozíciót a Belügyminisztérium Szimfonikus Zenekara mutatta be,¹⁸ amelyet rögtön utána a hegedűre és ütőhangszerekre írt *Sei duo*¹⁹ és a *Cinque Pezzi* követett. Saját bevallása szerint első opuszai, ahogy a kor több zeneszerzője esetében is, a poszt-weberniánus korszak alkotásai, tömörség, sűrítés, koncentráció, dallam, harmónia, ritmus összeforrott egysége. Ennek köszönhetőek az első miniatúrák, rövid tételek.

[...] elsősorban három elem jelent meg nála: a nagy kifejező erő, a felfokozott szinkultúra és az aforisztikus rövidség. E mikro-tételek dinamikus és bonyolult formák, összezsugorított szonátaforma emlékek, vagy másfajta, de mindenképpen többféle zenei elemet tartalmazó, egyszerű szimmetriát nélkülöző darabok. Dubrovay olyan módon finomítja és sűríti a zenei anyagokat, hogy a dallam, a harmónia és a ritmus egymástól elválaszthatatlanná válik.²⁰

¹⁴ Bemutató: Budapest, 1974. 05. 08., az ajánlás címzettje, a Filharmóniai Fúvósötös előadásában. Hangfelvétel: SLPX 12956. Kézirat. I. h., 28.

¹⁵ Ajánlás: Filharmónia Fúvósötös. Bemutató: Budapest, Zeneakadémia (Nagyterem), 1984. 03. 18. Hangfelvétel: HCD 32002. Kiadás: EMB Z 13562. I. h., 28.

¹⁶ Bemutató: Berlin, 1985. 11. 21., Berlin Philharmonia Octet. Kézirat. I. h., 28.

¹⁷ Bemutató: Budapest, Francia Intézet, 1998. 10. 26., az ajánlás címzettje, Lakatos György előadásában. Hangfelvétel: MR 011. Kiadás: Kliment Verlag, Wien 1731. I. h., 29.

¹⁸ A szerző szerint a bemutató a fent jegyzett zenekarral szolt a fent jegyzett időpontban, Gilányi jegyzetében a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara és 1970-es bemutató szerepel. Bemutató: Budapest, Magyar Rádió, 1972. 05. 10., a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara, vezényelt Pál Tamás. Kéziratban. I. h., 26.

¹⁹ Bemutató: Budapest, Zeneakadémia (Nagyterem), 1971. 03. 13., Stuller Gyula és Rác Zoltán. Hangfelvétel: SLPX 12065. Kiadás: EMB Z 6155. I. h., 27.

²⁰ I. h., 6.

A *Cinque Pezzi* komponálási technikáját tekintve a hagyomány és az újdonság, tánc és magyar népdal, jazz és a bartóki tisztelet, vagyis a totális végletek összekapcsolása tűnik fel ebben az öt miniatúrában.

Dubrovay az *Öt darabot* zeneakadémiai kollégájának, Janota Gábornak ajánlotta, aki ezt néhány évvel később több más kortárs, fagottra írott alkotás társaságában, Kocsis Zoltán zongoraművésszel lemezre is rögzíttette.²¹ Sajnálatos módon ez az eddigi egyetlen tisztán, erre a hangszerre komponált kortárs repertoárt felvonultató lemez.

Az 5 rövid tétel elsője egy tulajdonképpen keringő, sajátos hangsúlyozású, kicsit sántikáló tánc, 6/8, megfűszerezve néha 2/4-el, 9/8-al, az utolsó nyolcadokon a pikáns dobbantásokkal. Kockázatos magasságok csúcstámadása, veszélyes tiszta, szűk és bő kvart, valamint kis szekund menetekkel, egyfajta medvetánc.

1. kottapélda. Dubrovay László: *Cinque Pezzi*, I. tétel, 26-29. ütem

Másodikként mintha egy franciás pavane indulna, Ravel vagy Fauré világából, de a bekapcsolódó fagottszóló egy magas ívelésű, három soros magyar népdalt énekel, a sor elején felhívó éles ritmusokkal, mondatvégi, kisimított lágy lejtéssel, bölcs szavakkal, megnyugtató zárlatokkal. A fagott talán a csitári hegyekben jár néha, fel-felkapaszkodva a „hőfötte” d”-re.

²¹ *Contemporary Hungarian Music for Bassoon and Piano* (Kortárs magyar zene fagottra és zongorára). Hungaroton, HCD 31725, 1997. Szerzők és művek: Dubrovay László, *Cinque Pezzi/Öt darab*; Bozay Attila, *Episodi*, Op. 2; Lendvay Kamilló, *Három tétel*; Sári József, *Meditazione*; Kalmár László, *Monologo 7/a*; Petrovics Emil, *Passacaglia in Blues*, Op. 14; Vidovszky László, *Solo with obligatory accompaniment/Szóló, obligát kísérettel*. Közreműködők: Janota Gábor és Kocsis Zoltán.

2. kottapélda. Dubrovay László: *Cinque Pezzi*, II. tétel, 9-11. ütem

A harmadik tételben a jazz is kopogtathatna, vagy Beethoven V. szimfóniája? Feszés, éles ritmusokkal, előkéekkel, talán bartóki utánérzéssel, játékkal, fából faragott imitáció? Pattogó, zongorával concertáló tizenhatodjaival és dodekafóniával szimpatizáló futamaival komoly kamaraprodukciót követel az előadóktól.

3. kottapélda. Dubrovay László: *Cinque Pezzi*, III. tétel, 7-10. ütem

Következik egy gyönyörű siratóének, mely inkább fájdalmas lejtésű, valamifajta hárfakísérettel, vagy ez most egy zengő cimbalom, egy Duna-parti halászcárdában játszó hosszúbajszos öreg cigány bélhúrokon, fémhúrokon való csodás játéka a 70-es évekbeli emlékeinkből?

Dubrovay: *Solo No. 7*

The image shows a musical score for 'Dubrovay: Solo No. 7'. It consists of two systems of staves. The first system (measures 1-5) features a bass line with a tempo marking 'Lento' and a metronome marking '♩ = 56-60'. The bass line starts with a piano (*p*) dynamic and includes triplets and slurs. The piano accompaniment begins in measure 4 with a forte (*f*) dynamic, followed by a piano (*p*) dynamic. The second system (measures 6-9) starts with a mezzo-forte (*mf*) dynamic in the bass line. The piano accompaniment features a very piano (*pp*) dynamic and includes slurs and 'sw' markings. The score is in 3/4 time and includes various musical notations such as slurs, triplets, and dynamic markings.

4. kottapélda. Dubrovay László: *Cinque Pezzi*, IV. tétel, 1-9. ütem

Az utolsó tétel Dubrovayra jellemző befejezés: pergő, lendületes lovaszene, lehetne Beethoven, Rossini, vagy Suppé is.²² Lépésből galoppba, nyolcadokból tizenhatodokba, galoppból vágtaba, tizenhatodokból szextolákba, ugratás magas akadályon, kétvonalas oktáv futam, sőt vizesárok, nagy ugrás B,-től c"-ig, is nehezíti a fagott virtuóz játékát. Nem hagy pihenőt, legfeljebb csak felkészülési időt az előadónak egy-egy akadály előtt.

²² Beethoven: *Musik zu einem Ritter Balett* (Zene egy lovasbaletthez), WoO 1, 1790; Rossini: *Tell Vilmos nyitány*; Franz von Suppé: *Könnyűlovasság nyitány*.

5. kottapélda. Dubrovay László: *Cinque Pezzi*, V. tétel, 13-20. ütem

Dubrovay ezen 1967-ben íródott darabjában még klasszikus fagott-technikai eszközökkel dolgozik, kihasználva a hangszer mélységét, magasságát, táncosságát, kontúrijait, pont azt a sokoldalúságot és tömörséget, ami ebben a korban a szerzőt jellemezte. Technikai, még inkább zenei virtuóztatás, 5 koncentrált tétel, ahogy a fentiekből kiderül minden hangja, üteme végletesen sokoldalú. A tizenkétfokúság hullámzóan és szabadon szövődik régi korok, hagyományok emlékével.

3.2. Az Első Fúvósötös

Mindhárom szerzemény, az 1972-ben íródott *1. Fúvósötös*, az 1983-ban írott *2. Fúvósötös* és az 1985-ös keltezésű *Oktett* a mai napig csak kéziratban található a szerző magángyűjteményében, illetve szerencsés előadóként nálam másolatokban. A fúvósötösök ajánlása a 70-80-as években működő, az Állami Hangversenyzenekar fúvós szólistáiból alakult Filharmónia Fúvósötösnek szólt.²³ Kis kitérével, külön tanulmányt érdemelne, hogy a kor

²³ A Filharmónia Fúvósötös alakulása 1971-re tehető, tagjai: Kovács Lóránt (fuvola), Kemény János (oboa), Horváth László (klarinét), ifj. Hara László (fagott) és Friedrich Ádám (kürt). Bemutatkozásukra 1971 december 20-án került sor a Zeneakadémia Kistermében, amelyről az *Országos Filharmónia Műsorfüzet* tudósított.

tulajdonképpen tömegével, garmadával termelte ezt a kamariformációt.²⁴ A századelő – azaz a monarchia örökségéből származó – fúvóskultúráját levetkőzve, túlélve, ebből továbblépve, minőségileg hatalmasat javulva, fűszálként nőttek ki a vezető zenekarokban játszó, szólistákból alakult fúvósötösök. Erről így nyilatkozott Kroó György:

Ha valaki tizenöt évvel ezelőtt a magyar zenekari kultúra égető hiányosságaira célzott, fúvósaink általános elmaradottságát, csúnya hangját, bizonytalan technikáját értette ezalatt és vigasztalódott a világhírű magyar vonósokkal. Ma változott, részben megfordult a helyzet.²⁵

Ligeti György ezzel egybehangzón azt írta:

A fúvós-kamarazene mindeddig elhanyagolt területe volt a magyar zenének. Míg a vonósok és zongoristák „művészek”-nek számítottak, addig a fúvósokat csak amolyan zenei mesterembereknek tartották. [...] Ez az állapot most van változóban.²⁶

Szeszler Tibor²⁷ szerint:

1947 tavaszán, amikor megalakultunk, nemcsak a nagyközönség, de még zeneszerzőink többsége sem tudta pontosan, hogy milyen karakterű és összetételű együttes egy fúvósötös. Hangversenyműsorainkból szinte teljesen hiányzott a fúvós kamaramuzsika.²⁸

Érdekesség: Friedrich Ádám *Kényszerleszállás* c., 2017-ben a Gramofon Könyvek által kiadott visszaemlékezésében a fúvósötös alakulását 1965-re datálja, erre viszont semmilyen egyéb adat vagy beszámoló nem utal, számos újságcikk az 1971-es dátumot támasztja alá. A fúvósötös három alapítótagja sajnos időközben eltávozott már: ifj. Hara László 1993-ban, Friedrich Ádám 2019-ben, Horváth László 2022-ben hunyt el. *Országos Filharmónia Műsorfüzet*, 41. (1971. 11. 29.): 22. Friedrich Ádám: *Kényszerleszállás*. (Budapest: Gramofon Könyvek, 2017.), 100.

²⁴ „A fúvósötös nálunk már csaknem negyven éve előkelő hangzást-műfajt jelentő fogalommá lépett elő. E zászló alatt tömörültek legjobb zenekari fúvós muzikusaink (elég a Budapesti, majd a Magyar Fúvósötös missziójára emlékeztetni), hogy hosszú évek kemény munkájával kamaramuzsikussá emelkedjenek, immár nem a szó udvartársadalmi, hanem zenei-szakmai értelmében szerevezve rangot. Ha van illetékes előadó, a komponisták írnak számukra; így lett az új magyar zeneszerzői termés szerves, színvonalas rétege a fúvósötös-irodalom. Az ötvenes években talán még annak köszönhetette sikerét, hogy a klasszikus szerenád- és divertimento-hagyomány örökösének tekintett műfaj szórakoztató hangját alkotók, hallgatók és irányítók konszenzusa támogatta.” Kroó György: „Tavaszi fúvósötösök.” *Élet és Irodalom Újság* 28./26. (1984.04.06.): 13.

²⁵ Kroó György: „Budapesti Kamarazeneke (jan. 13.)” *Filharmónia műsorfüzet* (1964. február 10–február 16): 19–20. Ide: 19.

²⁶ Ligeti György: „Járdányi Pál és Szervánszky Endre fuvolaszonatinái.” *Új Zenei Szemle* 5./12. (1954. december): 26–28. Ide: 26.

²⁷ Szeszler Tibor (1919–1992): oboaművész és tanár.

²⁸ Szász István: „Húszéves a Budapesti Fúvósötös.” *Magyar Nemzet* 23./68. (1967. március 21.): 4.

És végül Szervánszky Endre kommentárja:

Aki nem is akar fúvósötöst írni, azok számára is nagyon hasznos, ha fúvós-kamarazenénk van, mert zenekarra minden mai szerző óhajt írni, és hogy fúvósaink a zenekarban is igazán művészek legyenek, annak alapfeltétele, hogy jó fúvós-kamarazenénk legyen. Vonós- és zongora-darabokban nincs hiány, mert nekik való darabot eleget írtak, de fúvósokat általában nem, és nincs is erre modern, mai irányzat, se Bartók, se Kodály ilyet nem írt. Éppen ezért nem vádolni kellene azt, aki a magyar szerzők közül ilyesmivel foglalkozik, hanem örülni annak, hogy van valaki, aki ezzel is foglalkozik.²⁹

Csak néhányukat kiemelve, megalakult a legendás nevekből álló Budapest Fúvósötös, majd a nem kevésbé kiváló művészekből alakuló Magyar Fúvósötös, és a következő generáció korszakos előadói által alapított Filharmónia Fúvósötös, de a vidék sem pihent, hiszen remek munkát végzett délen a pécsi székhelyű Mecsek Fúvósötös.³⁰ A kor magyar zeneszerzői felismerve ezt a lendületes, újra törekvő, kardinális változást, örömmel és rendkívül termékenyen komponáltak erre az összeállításra. Sehol Európában nem volt ilyen szintű újjászületés. Csak ebben a néhány évben 25 új fúvósötös született, természetesen látva, tudva, hogy ezek a remek társulatok elő is adják ezeket a sokszor kísérletező darabokat.³¹ Negyedszáz

²⁹ N.N.: „Szabolcsi Bence vitaindító előadása és az előadás vitája.” *Új Zenei Szemle* 7./5. (1956. május): 29–54. Ide: 51.

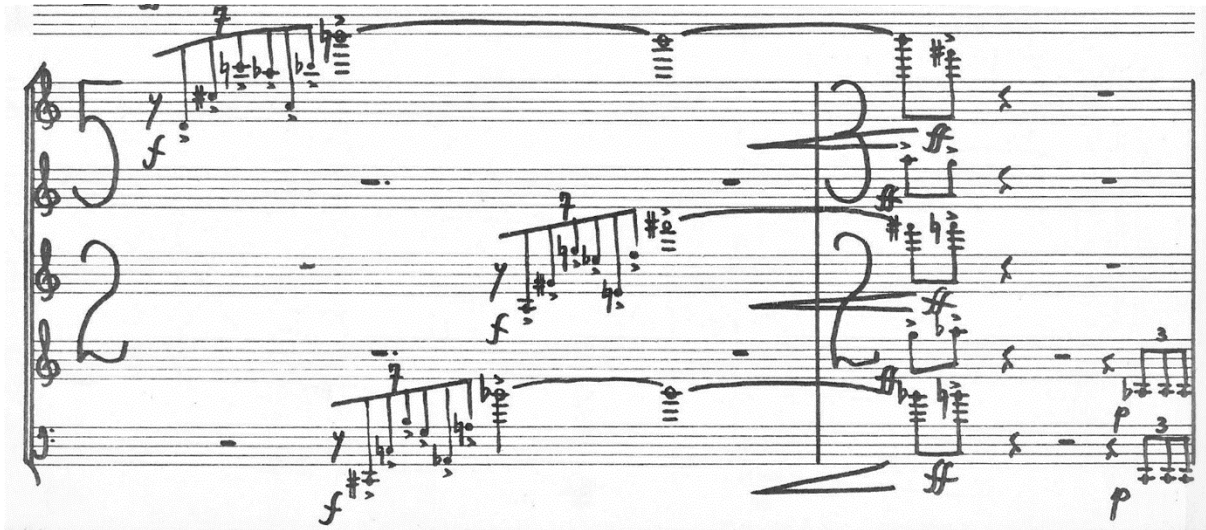
³⁰ Budapesti Fúvósötös (alakult: 1947; alapítógagok: Jeney Zoltán, Szeszler Tibor, Balassa György, Ónozó János és Hara László), Magyar Fúvósötös (1961; Lajos Attila, Pongrácz Péter, Kovács Béla, Tarjáni Ferenc, Fülemlé Tibor), Filharmónia Fúvósötös (1971), A Rádiózenekar Fúvósötöse (másképpen: Magyar Rádió Fúvósötös; 1976; Drahos Béla, Keveházi Jenő, Kollár Béla, Vajda József, Veér István), Mecsek fúvósötös (1964; Szkladányi Péter, Paláncz Tamás, Várnagy Attila, Tolnay Gábor, Deák Árpád). A fúvósötösök történetéhez források: Kroó György: „Tavaszi fúvósötösök.” *Élet és Irodalom Újság* 28./26. (1984. 04. 06.): 13. Nagyné Fábíán Tímea: *Jeney Zoltán örökségének jelentősége a magyar zeneművészetben*. DLA értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola, 2018. Ozsvárt Viktória: „Az 1950-es évek politikai ideológiájának hatása a magyar fúvólazzenére.” BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archivum, 2021.

³¹ Dávid Gyula: 1. Fúvósötös (1949, kifejezetten a Budapesti Fúvósötös felkérésére), Farkas Ferenc: Szerenád fúvósötösre (1951), Ligeti György: 6 bagatell fúvósötösre (1953), Szervánszky Endre: 1. Fúvósötös (1953, az ajánlás a Budapesti Fúvósötösnek szól), Székely Endre: 1. Fúvósötös (1953), Járdányi Pál: Fantázia és változatok egy magyar népdalra (1954–55, a Budapesti Fúvósötös számára), Dávid Gyula: 2. Fúvósötös (Szerenád fúvósötösre, 1955, az ajánlás a Budapesti Fúvósötösnek szól), Mihály András: Fantázia fúvósötösre és zenekarra (1955), Kocsár Miklós: 1. Fúvósötös (Quintetto per fiati No. 1, 1956), Szervánszky Endre: 2. Fúvósötös (1957, a Budapesti Fúvósötös mutatja be 1958-ban), Ránki György: *Pentaerophonia* (Három darab fúvósötösre, 1958), Kurtág György: Fúvósötös, Op. 2 (Quintetto per fiati, 1959), Kósa György: Fúvósötös (1960), Patachich Iván: Fúvósötös (1960), Balázs Árpád: Szerenád fúvósötösre (1961), Hidas Frigyes: 1. Fúvósötös (1961), Székely Endre: 2. Fúvósötös (1961); Bozay Attila: Fúvósötös, Op. 6 (1962), Vincze Imre: Divertimento fúvósötösre (1962), Dávid Gyula: 3. Fúvósötös (1964, a Magyar Fúvósötös mutatja be), Láng István, 1. Fúvósötös, Op. 2 (1964, a Magyar Fúvósötös mutatta be), Petrovics Emil: Fúvósötös, Op. 16 (1964), Durkó Zsolt: Improvizációk fúvósötösre (1965), Láng István: 2. Fúvósötös (1965, a Magyar Fúvósötös mutatta be), Székely Endre: 3. Fúvósötös (1966), Balassa Sándor: Fúvósötös, Op. 9 (1967), Dávid Gyula: 4. Fúvósötös (1968, az ajánlás a Magyar Fúvósötösnek szól), Kocsár Miklós: Variazioni per quintetto di fiati (2. Fúvósötös, 1968), Ligeti György: Tíz darab fúvósötösre (Zehn Stücke for Bläserquintett, 1968), Hidas Frigyes: 2. Fúvósötös (Lo Svago, 1969), Dubrovay László: 1. Fúvósötös (1972), Láng István: 3. Fúvósötös (1975), Hidas Frigyes: 3. Fúvósötös (1979), Balázs Árpád,

Dubrovay: *Solo No. 7*

fúvósötös, ismétlem, néhány év alatt. Közülük most kiemelem Dubrovay műveit, elsősorban komponálási technikájuk miatt.

Az *Első Fúvósötös* még mindig a poszt-weberniánus korszak nyomait viseli, még a *Cinque Pezzi*-hez képest is tömörebb alkotás, elképesztően szűk szerkesztés, alig egy perces tételek, rendkívüli ritmikai sűrűség, fagotton magassági támadás, abszolút koncentrált kamarazene.

A handwritten musical score for a woodwind quintet, showing four staves. The notation is dense and complex, featuring slurs, dynamics (f, p), and articulation marks. The score is written in a style that suggests a high level of technical difficulty and concentration.

6. kottapélda. Dubrovay László: *Quintetto per fiati*, II. tétel, 3. sor

A Fúvósötös végén azért megjelenik valami egészen új, egy glisszandó kérés, előírás, ami a fagotton amúgy sem könnyű, de pláne ebben a hangmagasságban, tehát mindenképpen újdonság volt az előadó számára, hogy a *Sacre* amúgy is nehezen indítható, kockázatos hangját, még ilyen módon is kezelje.³²

Szabad változatok egy népdaltémára (Fúvósötös, 1982), Dubrovay László: 2. Fúvósötös (1983), Kocsár Miklós: 3. Fúvósötös (Quintetto per fiati No. 3, 1984), Borsody László: Fúvósötös (?).

³² A glissando félig fogással, az e-luk fokozatos bezárásával, valamint rásegítve a száj lazításával nem könnyen, de sok gyakorlással megoldható.

40.

The image shows a page of a musical score for a quintet, page 40. It features five staves of music. The top staff has a treble clef and contains a melodic line with a triplet of eighth notes and a sharp sign. The second staff has a treble clef and contains a melodic line with a sharp sign. The third staff has a bass clef and contains a melodic line with a sharp sign. The fourth staff has a bass clef and contains a melodic line with a sharp sign. The fifth staff has a bass clef and contains a melodic line with a sharp sign. Dynamics include *mf*, *f*, and *ff*. There are also markings for *con sord.* and *gliss.*

7. kottapélda. Dubrovay László: *Quintetto per fiati*, V. tétel, 3. sor

3.3. A Második Fúvósötös és az Oktett

A szerző hatalmas léptekkel halad az újdonságok felé a *Második fúvósötösben* és az *Oktettben*. Hazatérve Németországból, belemerülve az elektronikus zene adta lehetőségeibe, Dubrovay egészen más hangképeket komponál, alapvetően új technikákat kér előadótól. Ez még az európai, azon belül is a modernítésra hajló, érzékeny, újításokat kereső német, francia komponáláshoz képest is megdöbbentően hatalmas váltás volt. Olyan hangszerkezelést alapjaiban megreformáló technikákat kér a szerző az előadóktól, amiket korábban nagyon kevesen vagy itthon Magyarországon mindeddig senki.

Dubrovay a fent említett effektekhez képest még tovább megy a technikai, előadói kérésekben, ráadásul a 70-es évek elején. A fúvósötösben már az előhangban jelzi az 1972-ben a muzsikuskok részéről még csak kérdések tömkelegét felvető szerzői utasításokat.

The image shows four staves of handwritten musical notation with German instructions for wind instrument techniques:

- Staff 1: Δ ; Δ = in das Rohr Luft blasen, mit veränderter Tonhöhe, windartig /mit oder ohne Mundstück/
- Staff 2: Δ = pfeifenähnliche Luft-Tonhöheveränderung
- Staff 3: frullato = Flatterzunge mit Luft /r/
- Staff 4: $\times \times \times \times \times$ = Klappengeräusch mit staccato Luftstoppen

8. kottapélda. Dubrovay László: *Quintetto No. 2. per fiati*, nyitóoldal

Ezek a kérések, utasítások, a hetvenes évek elején teljesen ismeretlenek, sőt megfejthetetlenek, ráadásul megvalósíthatatlannak tűnhettek. Nincs ehhez fogható eddig a magyar fagottjátékban, honnan tudná akár egy magas képzettségű fagottos szólista, jelen darab esetében a korábban már megemlített ikonikus ifjabb Hara László, hogy ezeket a hangokat hogyan kell képezni? Milyen eszközzel lehet kicsalni a hangszerből, és ha véletlenül sikerül is, akkor hogyan lehet ezt adott esetben dallamban, harmóniában, ritmusban, előadói biztonsággal újra eljátszani?

Ráadásul a notáció oly meglepő grafikai fantáziakép, hogy az ütemvonalakhoz, negyed, nyolcad és tizenhatod hangokhoz, vagyis konkrét ritmusokhoz szokott, sőt a vonalakon vagy vonalközben található hangjegyeken századok óta nevelkedő előadó első látásra megdöbbsent. Rácsodálkozott, mint – ha már a képeknél tartunk – a *Guernicára*, vagy Vasarely első műveire a XX. század. Dalos Anna írja ugyan a fentebb idézett Károlyi Pál kapcsán, az *Ajtón lakattal* című átfogó írásában:

A hagyományos zeneszerzéstől való elszakadásnak különféle módzatait lehet megkülönböztetni a repertoárban. A leglátványosabb ezek közül talán a kottairás megújítása... Feltűnő, hogy a kiadott kottákhoz mindig részletes jelmagyarázat társul, amely nélkül a mű valóban nem értelmezhető, sőt el sem játszható.³³

³³ Dalos Anna: *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956-1989)*. (Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.), 147.

Tehát nézzük ezeket az új grafikákat és hogy mit is jelentenek ezek a kifejezések?

The image shows a handwritten musical score for 'Quintetto No. 2' by László Dubrovay. The tempo is marked 'Libero/Adagio' and the movement is 'I'. The score consists of six staves, likely for woodwinds and strings. The notation includes various dynamic markings such as *pp*, *p*, and *f*, along with expressive markings represented by trapezoidal shapes. The bottom staff contains the handwritten text 'nád nélkül' (without reed).

9. kottapélda. Dubrovay László: *Quintetto No. 2. per fiati*, 1. oldal, 1. sor³⁴

In das Rohr Luft blasen, mit veränderter Tonhöhe, windartig (mit oder ohne Mundstück) – szélszerűen levegőt fújni a hangszerbe (fúvókával, vagy anélkül, szó szerinti fordítás), u és i betűt formázva (ez utóbbi Dubrovay személyes hozzáfűzése). Miután már a *Fúvósötös* előadásakor kiderült, hogy tud működni ez a technika, ugyanezt az effektet használja a Berliini Filharmonikusok által megrendelt *Oktett*ben is.³⁵

³⁴ Az alábbi kottapéldák forrásául – megjelent kottakiadás hiányában – az eredeti kézirat szolgált és ebben megtalálhatók a valamikori mesterem, tanárom és barátom, ifjabb Hara László bejegyzései is.

³⁵ A szerző 1983-ban kapta a megrendelést a zenekartól, melyet a Berlin Philharmonia Octet be is mutatott 1985. 11. 21.-én.

The image displays a musical score for Dubrovay's Solo No. 7, consisting of eight staves. The notation includes various dynamic markings and performance instructions. The first three staves (treble clef) show dynamics of *p*, *mf*, *ff*, *f*, and *p*. The fourth staff (bass clef) starts with *p* and *mf*, then moves to *ff* and *f*. The fifth staff (bass clef) features *ffp* and *ff*. The sixth staff (bass clef) includes *cresc.*, *ffp*, and *ff*. The seventh staff (bass clef) has *p*, *cresc.*, *ffp*, and *ff*. The eighth staff (bass clef) shows *p*, *cresc.*, *ffp*, and *ff*. Vertical arrows at the top indicate specific points in the score.

10. kottapélda. Dubrovay László: Oktett, 1. oldal, 2. sor

A második új technikai hangképző elem a *Fúvósötösben* – pfeifenänliche Luft – Tonhöhenveränderung – vagyis a levegő hangmagasságának sípszerű módosítása (szó szerinti fordítás) egy konkrét hangról indulva (a szerző személyes hozzáfűzése).

20

55

trno
b. alto

S-U-j

11. kottapélda. Dubrovay László: *Quintetto No. 2. per fiati*, 20. oldal, 1. sor

A harmadik új elem – Klappengeräusch³⁶ mit staccato Luftstoßen – billentyűzőrej staccato levegőlökésekkel, tulajdonképpen slap-hang.³⁷

³⁶ Talán helyesen: Klappengegeräusch.

³⁷ Fúvós hangszerek esetében ennek a perkusszív hangnak a képzése úgy történik, hogy a hangszerjátékos a megfelelő hangmagassághoz való billentyűket ugyan lefogja, de valójában zengő hangot nem képez. Fagotton sokkal intenzívebb pattogó hangot lehet ezzel a technikával létrehozni, ha a nád nincs az S-csővön.

12. kottapéllda. Dubrovay László: *Quintetto No. 2. per fiati*, 2. oldal, 1. sor

Nem jelzi a partitúra nyitóoldalán szerző, de a *Fúvósötös* 2. tételét egy különleges multifóniákkal teli fagott szólóval kezdi.

13. kottapéllda. Dubrovay László: *Quintetto No. 2. per fiati*, 7. oldal, 2. sor

Bár ma már több átfogó, alapos tanulmány született a multifóniákról, tehát a komponista előre tájékozódhat, választhat a számára legmegfelelőbb hangkép, akkord között, ám ez sokszor mégsem elég a tökéletes alkotáshoz.³⁸ A legkomolyabb kortárs szólistákkal, együttesekkel dolgozó zeneszerzők is igénylik az előadás, megszólaltatás előtti közös konzultációt.

Egyrészt az élő hang mindig meggyőzőbb, valóságosabb, egyszerűen valós hangélmény, másrészt a fentebb idézett tanulmányok, fogástábla gyűjtemények, bár nagyon komoly munka, kutatás, próbálkozás és kísérletezés eredményei, mégsem minden esetben működnek másik hangszeren, jelen esetben más fagotton, más előadóval. Más építésű hangszer, más S-cső, más faragású nád, más szájtartással, más fúvástechnikával. A multifóniák útleírását, fogástáblát igényelnek, ezek a fogástáblák általában a kompozíciók záróoldalán jelennek meg és némi bogarászás után megfelelő tájékoztatást adnak a hangszeresnek az adott multifónia, akkord megszólaltatásához.³⁹

Elképesztő ötletek, kitalációk, hangképek, különleges, teljesen, pláne a korban váratlan hangszerkezelések, tobzódás, de, ahogy a kritikus mondaná soha nem öncélú.

Ugyanis Dubrovay azon kevés európai experimentális szerzők egyike, aki a feltalált hangzsfolyamatok kifejezőerejétől nem ittasul meg: nem hangeffektusok katalógusát írja meg darabjaival, hanem az európai zenetörténeti múlt operából, zenedrámából, szimfóniából öröklött jól bevált karaktereit, „szereplőit”, intonációit teremti újra az új hangzáselemek segítségével.⁴⁰

Dubrovay tobzódik a formákban is, csak ebben a szintén tömör négy tételes kompozícióban variációs forma, triós forma, rondóforma, és különlegességként szonettforma követik egymást. „A formák, ezek a klasszikus formák adják a műveimhez azt a keretet, amelyben ezek az új hangmodulációk, szélsőséges technikák, érthető zenévé nemesülnek.”⁴¹

³⁸ Pascal Gallois, a Pierre Boulez által alapított és hosszú éveken át vezetett Ensemble Intercontemporain fagott szólistájának csak kéziratban fellelhető tanulmánya; Pascal Gallois: *Die Spieltechnik des Fagotts (La technique de jeu du basson)*. (Bärenreiter, 2009.); valamint: Sergio Penazzi: *Il fagotto altre tecniche: nuove fonti di espressione musicale*. (Milano: Ricordi, 1982.)

³⁹ A fagott billentyűinek sorrendjét többféleképpen számozzák, a függelékben található fogástábla a leginkább érthető és közismert, ez segítséget nyújthat a tájékozódáshoz.

⁴⁰ Grabócz Márta: *Zene és narrativitás*. (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2003.), 213.

⁴¹ Dubrovay megjegyzése a vele folytatott interjúban.

3.4. A *Solo No. 7*

Rögtön következő a sorban, az 1986-ban írott fagottszóló, a *Solo*-sorozat hetedik darabja.⁴² Ezt megelőzőleg ebben a sorozatban időrend szerint hegedűre, harsonára, tubára, gordonkára, basszusfuvalóra, kontrabasszusfuvalóra írta a szerző ezeket a zeneműveket, tulajdonképpen majdnem évente, oltva a szomjúságát, hogy az általa kiválasztott hangszerekkel, hangszeresekkel valami egészen újat, ahogy ő fogalmaz, „világraszólót” alkosson.

„Adva lett volna Németországban akár a világkarrier is, de én itthon akartam dolgozni, alkotni, kísérletezni, új dolgot létrehozni, magyar muzsikussal” – fogalmazta meg számomra Dubrovay.⁴³ „Én magyar vagyok, a magyar zenekultúrát akartam folytatni. Ma is azt vallom, hogy Lisztnek és Bartóknak az utódja vagyok, és a zenében pontosan azt a vonalat képviselem, amit ők.”⁴⁴

Korábban már utaltam rá, hogy mennyire fontossá vált a szerző és az előadó kapcsolata újra a XX. században. A *Solo*-sorozat minden egyes darabja ennek köszönhető, a fagottdarab megírását egy hosszúra nyúlt személyes találkozó előzte meg. Dubrovay nem röstellt órákat, napokat eltölteni muzsikusaival, új hangok, hangképek vadászatával; illetve a saját tapasztalataiból kialakuló elképzeléseinek, megálmodott hangjainak egyes hangszerekre való átültetésével. A szerző azt kérte, hogy mindent mutassak meg, amit a fagotton tudok, bármit, ami eszembe jut. Új hangokra, effektekre, hangzásokra, zörejekre vagy új darabok kapcsán, azok tanulásakor, vagy gyakorlás közben, kutató kíváncsiságból, esetleg véletlenül talál rá az ember. Így mindent, ami eszembe jutott, legyen az bármiféle hanghatás, megmutattam neki.

Számomra – mint korábban is jeleztem – a legkiválóbb művészek a legfontosabbak, mert az alkotás az előadóművészekkel közös munka. Németországban is volt egy-egy kiváló művész, de itthon minden hangszernek megvolt a maga rendkívüli előadója. Itthon a fuvalótól a nagybögőig olyan játékosok voltak, akik mind világcsúcs-teljesítményre voltak képesek. Engem ez izgatott. [...] ők annyi mindent tudtak mutatni nekem a hangszerükön, amit egyetlen zeneszerző sem használt eddig. Olyan effektusokat, olyan

⁴² *Solo No. 7*, fagottra, 1986. Bemutató: Budapest, Francia Intézet, 1998. 10. 26., az ajánlás címzettje, Lakatos György előadásában. Hangfelvétel: MR 011. Kiadás: Kliment Verlag, Wien 1732. Gilányi Gabriella: *Dubrovay László*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 30.*] (Budapest: Mágus Kiadó, 2004.), 29.

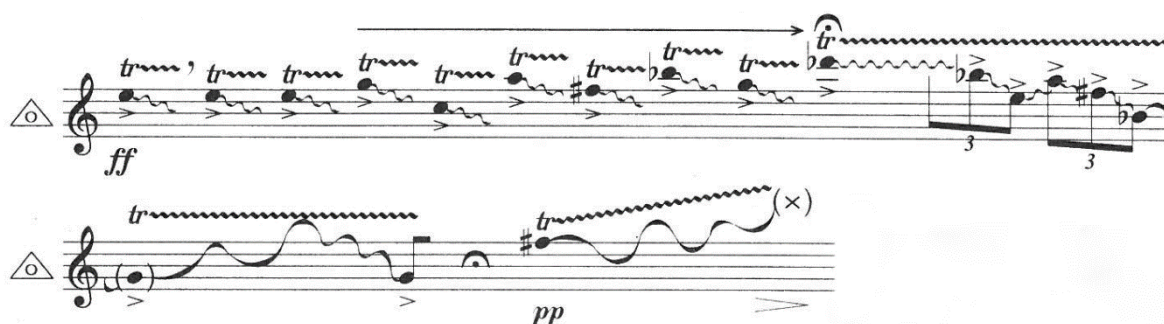
⁴³ Forrás: interjú Dubrovay Lászlóval.

⁴⁴ Magó Károly: „Én magyar vagyok, a magyar zenekultúrát akartam folytatni. Interjú Dubrovay Lászlóval.” (Interjú készítésének dátuma: 2019. 11. 23.) <https://www.origo.hu/kultura/20191118-a-legnagyobb-zeneszekkel-csak-itthon-dolgozhattam-ezert-nem-disszidaltam-interju-dubrovay-laszloval.html> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 05.)

zenei technikai lehetőségeket, amiket párosítva az én elektronikus stúdiókban szerzett ismereteimmel, valami egyedit, különlegeset tudtam létrehozni.⁴⁵

A *Solo No. 7*, mint korábban idézett darabjai is rendkívüli tömörség, koncentráció, esszencia.

Mint iniciálék vagy útjelzők, sőt felkiáltójelek sorakoznak – tegyük operai hasonlatot, ahogyan a három nagy akkord a *Varázsfuvola* nyitányának elején – az ajaktrilla-szerű hangok a bevezetőben. Döbbenetes kezdés, mind előadó, mind hallgató számára. Fortissimo, nagy magasságú, erőteljes, mondhatni durva trillák, felcsúszva maximális magasságba! Elképesztő nyitás, meglepő kezdés, fagotton se idehaza, se külföldön nem használt játékmód. Felhívják a hallgató figyelmét arra, hogy itt valami történni fog. Pipe-sound, vagy bálna hangok, ahogy a hazai, illetve külföldi terminológiák ezt jelölik.⁴⁶ Adott hangról induló, le és felfelé vezető, csak szájjal és levegővel végzett ajakpresszúra, hadd nevezsem saját terminológiával Csók-hangnak. Ahogy a szerző írja: without reed, vagyis nád nélkül.

14. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 1. oldal, 2-3. sor

Ezután következnek az egy hang fogására épülő felhangok. Továbbra sincs fent a nád a hangszeren, tehát a fagott úgy működik, mint egy rézfúvós hangszer, felhangokat lehet rajta játszani. A *Solo No. 7* nyitánya így folytatódik, egy szintén teljesen új, gyönyörű dallamjátékkal.⁴⁷

⁴⁵ I. h.

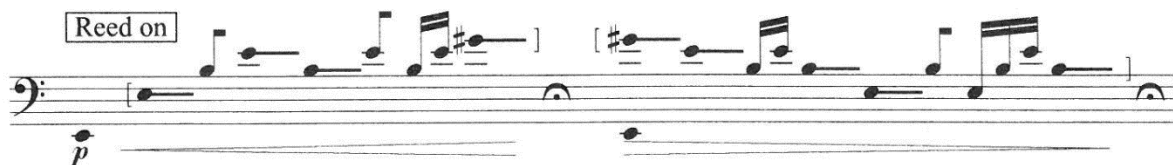
⁴⁶ Tulajdonképpen mindkét elnevezés hibás, mert a hangeffekt nem a pipázás „pöffentésével” és nem egyszerű levegőszívással jön létre, hanem bocsánat, de a csók cuppantásával. Erre véletlen jöttem rá, a hangszer takarításakor ugyanis, amikor a lecsapódott párat szívja ki a fagottos az S-csőből, akkor jöhet létre ez a bizonyos anatómiai hozzáállás. Ebből aztán gyakorlás, az erő kifejtés, mozdulat sebessége, az S-cső síkossága, szájtartás révén rengetegféle hang kicsikarható. Tulajdonképpen a szerző leírása sem egészen pontos. Fagotton más hangszer ajaktrilla effektjeivel szemben az a különbség, hogy a játékos az S-csővön kifejtett szívóerő intenzitásával képes ezen hangok képzésére, de az úgynevezett ajaktrilla mozgás nem jön létre.

⁴⁷ Ez rendkívül nehéz technikai elem, a hangok magasságát, a dallamív követését, egyáltalán a megszólalást azon az alig két milliméter vastag S-cső nyíláson szabályozni. Tulajdonképpen erre az effektre használják néhányan a bálnahangok kifejezést, de maradjunk a csók-hangnál. Bálnahang: <https://www.youtube.com/watch?v=WabTIL-nN-E> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 08.)

15. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 1. oldal, 3. sor utolsó öt hangja + 4-5. sor

Lement az impozáns, mai napig meglepő kétrészes nyitány és a mű második részében (avagy felvonásában) felkerül a nád a fagottra. Gondolhatnánk, klasszikus fagottjáték következik, de megint valami teljesen új technikával lép elő a szerző. Mintha a *Rajna kincse* indulna a 8 kürtös Esz-dúr akkordfelbontásával, de itt E hangról. Először csak flageolettek, felhangszínek hangzanak el.

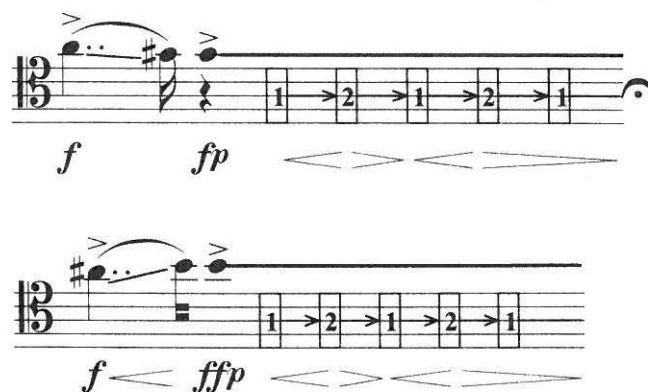
16. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 2. oldal, 2. sor

Pillanatok múlva következnek az ehhez társított glisszandók.

17. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 2. oldal, 4. sor

Nincs nyugalom a triós formájú második felvonás középrészében, a klasszikus triókhöz képest nem hogy egy kis nyugalmat hoz, hanem kirobbanó gesztusokat, magas hangokon képzett változó multifóniák és glisszandók jelennek meg, de csak pillanatokra.

18. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 2. oldal, 6-7. sor

Majd újra glisszandók és flageolettek, de ezúttal trillaként használva, nem ritmikus felhangfelbontásként.⁴⁸

19. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 2. oldal, 9. sor

A második felvonás talán inkább tánc vagy balett, mondjuk a Bejart-féle *Tűzmadár*. Életre kelt táncos előkék, vibrató-fátyollal lebegő, piruettet járó glisszandók, hol vad, hol szelíd multifónia kar, a végén gyönyörű harsonakórus. Klasszikus fagott-játék következik, de nagyon jelentős magassági játékkal és glisszandóval, multifóniákkal kombinálva, sőt fogástechnikailag nehéz előkékkel, tehát ha azt hinné a fagottos, hogy kis pihenésre jut ideje, akkor téved.⁴⁹

20. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 3. oldal, 5. sor

⁴⁸ Ezúttal a hangszerjátékos a megszólaltatott hang fogásán kívül használja azon billentyűket (a fagotton 23-25 van), amelyek a hang megszólaltatását, intonációját nem gátolják, nem változtatják, csak annak hangszínét, felhangrendszerét színesítik, s gyönyörű hangkórusok jönnek létre ebből.

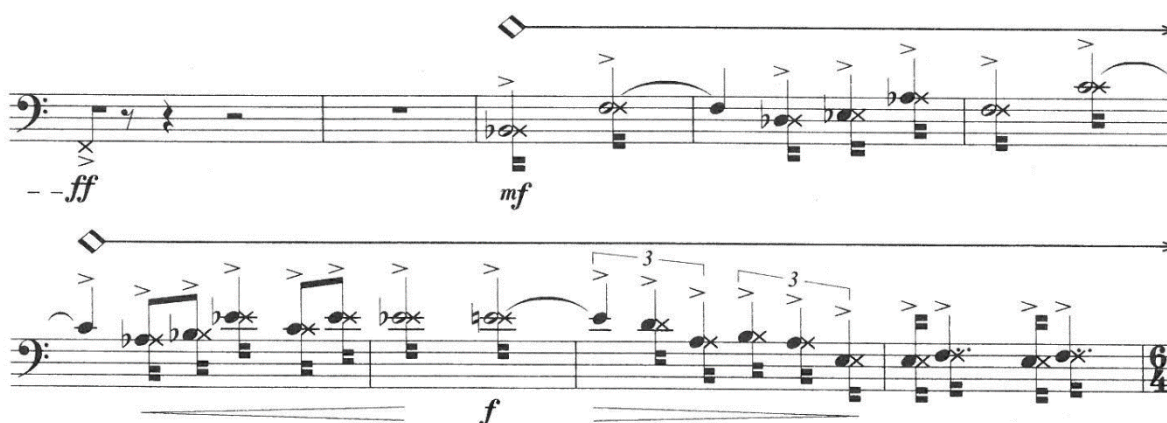
⁴⁹ Már korábban is volt szó a glisszandókról, amelyek hangszereken megoldhatók, vagy megvalósíthatatlanok, illetve nehezek, vagy nehezebbek. Zongorán megvalósíthatatlan a billentyűk természetete miatt, vonós hangszereken, húros hangszereken ez egyszerű ujj, manuális játék, fúvós hangszereken az üres hangszerylukak vagy billentyűk fokozatos felengedésével, közben az anzacc, a szájtartás módosításával érhető el, ebben megint a fagotton a legnehezebb, a hangszer 248 centiméteres hosszúsága, nagy billentyűi, hanglyukai és széles corpusa miatt.

A „harsonakórus” is egy rendkívüli újdonság, felhangjáték a B,-ről. Elképesztő akkordok, melyekben a teljes felhangrendszer meg tud szólalni.⁵⁰

21. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 3. oldal, 8. sor

A *Solo No. 7* utolsó felvonása visszatér a nádnélküli játékhoz. Csak ütőhangszeres effektek, lassan indulva, majd kavargó táncba kezdve, Spartacusnak második felvonásbéli, győzelmi tánca jut eszembe Hacsaturján balettjében.⁵¹ A levegővel és nyelvvel indított úgynevezett slaphangok két fajtája szerepel, a rövid levegő-nyelv és a hosszú kitartott levegő-nyelv játék.

22. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 4. oldal, 6-7. sor

A mű végén a *kódában* újra megjelennek a darab elején berobbant egyfajta csók- vagy akjaktrillák. Dubrovay befejezése klasszikus, hatásos, hangos és kifejező. „A mű végének hatásosnak kell lennie, tiszta akkordok, hangsúlyos, hangos, erőteljes befejezés. Nagyon fontos szerkesztő elem a darab befejezése. Kevesen tudják jól.”⁵²

⁵⁰ A kontra b (B), h (H) és c (C) hangokon képezhető, természetesen komoly háttér munkával, szájtartás, támasz megfelelő alkalmazásával, hogy ezen kontra hangok felhangjai megszólaljanak.

⁵¹ A Seregi László féle rendezésben volt ez Spartacus győzelmi tánca, az 1968 május 25-i bemutaton a budapesti Magyar Állami Operaházban. A rendezéssel és egyes zenei részletek megváltoztatásával a jelen lévő szerző, Aram Hacsaturján nem értett egyet, de miután az előadást követően a produkció hosszú külföldi útra indult, amely során hatalmas sikereket aratott, Hacsaturján is megbékélt. Szakály György balett-táncos visszaemlékezéséből.

⁵² Ezen mondatok az 1998 Pécs Országos Fagottverseny zsűrimegbeszélésén hangzottak el. A zsűri további két tagja Kovács Sándor zenetörténész és jómagam voltunk.

23. kottapélda. Dubrovay László: *Solo No. 7*, 5. oldal, 8-9. sor

A *Solo No. 7* technikai újdonságaival, hangképeivel, egyedülálló a magyar fagott repertoárban. Megelőzte korát és az azóta eltelt két évtized sem produkált ilyen hangzású darabot. Előadása rendkívüli nehézségű, a fentebb vázolt technikai elvárások évek gyakorlását igénylik. Ennek köszönhetően nem játszott darab, tudomásom szerint, jómagamon kívül senki nem adta elő sem itthon, sem külföldön. Ez jelenthet kritikát is a művel kapcsolatban, de Dubrovay fő célja nem is a sokszori előadás volt, hanem, hogy valami egészen újat alkosson, ahogy ezt az egész most már 15 hangszerre megírt *Solo*-sorozattal tette.

Zárszó

Az út, amivel a fagottjáték idehaza kezdődött, még most, lassan 60 év távlatából sem tűnik könnyűnek vagy nagyon egyszerűnek. Azok az első lépések, melyek tizenhatodokkal, kvartokkal, kvintekkel, szekundokkal szegélyezett úton feljutottak a kontra B mélységéből (B,) a korábban is idézett hófödte kétvonalas e-re (e^{''}), mai napig legendás lépések. Zeneszerzők illusztris sora építette ezt az utat, fagottosok generációi rakták a gradusokat, mindig találva egy kiszögellést, egy új mezőt, egy új lépcsőfokot.

Kicsivel később indult a fagott útkeresője, hegymászója, a vonósokhoz képest mindenképpen, de talán a fúvós társaihoz mérten is. Köszönhetően a mondatokkal előbb említetteknek, nagyon gyorsan és eredményesen felzárkózott. Védőbeszédet minden hangszerre lehet írni, ki-melyik miért nehéz, mit lehet-mit nem és hogyan, de ez nem is feladatom. A fagott kicsit természetellenes testtartása, fafúvós társaihoz képest többszörös átmérője, a kezek távolsága, a hangszer súlya, hosszúsága, korábban bizonyos határok közé szorította, sajátos szerepkörre szűkítette karaktereit, játszhatóságát, a számára írható darabokat.

Mégis felért a hangszer 50-60 év alatt a hegycsúcsra. Tud játszani mindent, persze határok mindig vannak, de azokon a bizonyos kiszögelléseken: pergő nyelv, multifónia, flazsolett, felhangjáték, glisszandó, nád nélküli játék, a hangszer szétszedett darabjain való

Dubrovay: *Solo No. 7*

hangképzés (csizma, basszuscső, S-cső, nád), körlégzés, nyelv-slap hangok, billentyűzörejek, pipe-csók effektek, mindezek a pontokon ott van a fagott két és fél méteres zászlaja.

Köszönet a mindig újat akaró zeneszerzőknek, a mindent megpróbáló előadóknak, az alkotásnak és a megoldásnak, hosszú és elképesztő utat járt be a XX. és most már a XXI. században a magyar fagott-technika. Tulajdonképpen bármit lehet erre a hangszerre írni, és az erre elhivatott előadók minden újdonságot el tudnak és fognak játszani.

Rendkívül sikeres 6-7 évtizede ez a magyar fagottozásnak, melynek közel ötven évében megtiszteltetésként és szerencsésnéként részt vehettem.

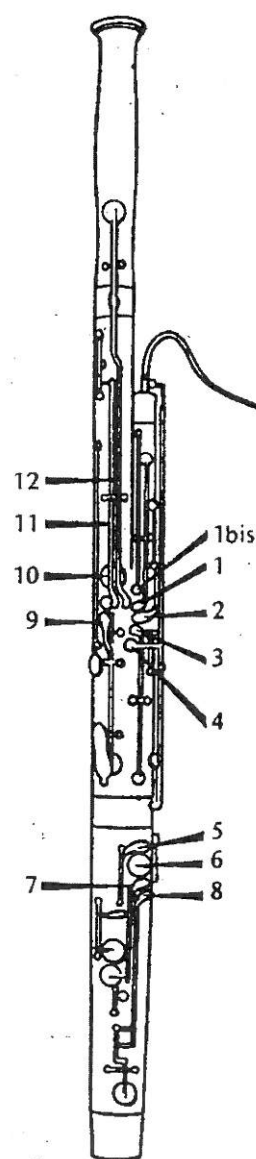
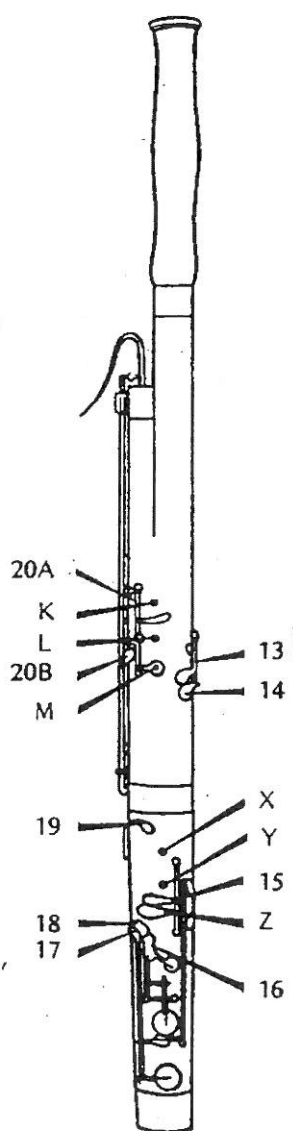
Függelék

A fagott fogástáblája:

FOGÁSTÁBLÁZAT – FINGERING CHART

ELŐLRŐL - FRONT

HÁTULRÓL - BACK

Műjegyzék
Szólisztikus magyar fagottdarabok 1960-tól napjainkig

fagottszóló (sz), fagott+zongora (fg+zg), fagott+egyéb (fg+CD, számítógép stb.),
fagottverseny (fg+vonósok, zkr)

ARÁNYI-ASCHNER György: *Kis fantázia* (fg+vonósok), ifj. Hara Lászlónak (1977)

ARÁNYI-ASCHNER György: *Egy kis Scherzo – Quasi un' concertino* (fg+vonósok) (1978)

ARÁNYI-ASCHNER György: *Szonáta* (fg+zg) (1978)

ARÁNYI-ASCHNER György: *Egy festőművész tragédiája – Zenei költemény kontrafagottra* (kfg+vonósok) (1979)

ARMA Pál: *Quatre Résonances* (sz) (1970)

ARMA Pál: *Trois Évoultions* (sz) (1971)

BARÁTH Bálint: *Ouroboros Hex* (fg+elektronika), Lakatos Györgynek (2020)

BÁNKÖVI Gyula: *Ripped rhythms* (fg+elektroakusztika), Lakatos Györgynek (2018)

BERTA István György: *Monologue for Bassoon – for my mother's birthday* (sz) (1994)

BORSODY László: „*Sempre cantare*” – *monódia* (fg+zg) (1978)

BORSODY László: *Forgácsok* (sz), ifj. Hara Lászlónak (1979)

BOZAY Attila: *Két régies darab* (fg+zg) (1954)

BOZAY Attila: *Episody*, op. 2 (fg+zg) (1973, néhol 1959)

CSEMICZKI Miklós: *Partita* (sz) (1987)

CSILLAG Péter: *Mosaique* (sz) (2017)

DUBROVAY László: *Cinque pezzi* (fg+zg) (1970)

DUBROVAY László: *Solo No.7.* (sz), Lakatos Györgynek (1986)

DUFFEK Mihály: *Monológ* (sz) (2006)

DUFFEK Mihály: Szvit fagottra és zongorára (fg+zg) (2014)

DUFFEK Mihály: *Fantasia brillante* fagottra és zongorára (fg+zg) (2018)

DURKÓ Péter: *A történet két arca* (sz) (2016)

ERŐD Iván: *Sonata Milanese* (fg+zg) (1984)

EÖTVÖS Péter: Andrej monológja a *Három nővérből* (fg+bariton énekes), Lakatos Györgynek (1996)

EÖTVÖS Péter: *Töredék Arany János balladájából* (sz), Lakatos Györgynek (2018)

ERŐS Csaba: Elégia (fg+zg), Lakatos Györgynek (2015)

FARKAS Ferenc: *Népdalszonatina* (fg+zg) (1955)

FARKAS Ferenc: *Romantikus szonáta* (fg+zg) (1982)

FARAGÓ Marcel: Variations for Solo Bassoon, op. 40a (sz) (1982)

FARAGÓ Marcel: Variations, op. 51 (sz) (1987)

FARAGÓ Béla: *Táncrend* (fg+CD alap), Lakatos Györgynek (2006)

FÁTYOL Tibor (Erdélyi): Szonáta (fg+zg) (1955)

FEKETE Gyula: *Kalocsai lányok* (fg+zg), Lakatos Györgynek (2006)

GELLÉRI András: Szonáta (sz) (2009)

HALMOS László: *Három arc* (fg+zg) (1979)

HIDAS Frigyes: Concerto (fg+fúvós zkr) (1992)

HIDAS Frigyes: Fagottverseny (fg+vonósok) (1996)

HOLLÓS Máté: *Párbeszéd a láthatatlannal* (fg+CD) (1997)

HOLLÓS Máté: Tre pezzi con due intermezzi (sz) (2006)

HOLLÓS Máté: *Járom a világot* (fg+zg+CD), eredetileg basszusfuvolára, átírat Lakatos Györgynek (2012)

HORVÁTH Balázs: *Danses des rats de ballet* (fg+vonósok), Lakatos Györgynek (2018–2019)

HORVÁTH Barnabás: *Négy magánvélemény fagottra* (sz) (1992)

JÁRDÁNYI Pál: *Szonatina* (fg+zg) (1965)

KALMÁR László: *Monologo 7/a* (sz) (1983)

KARDOS István: *Bipartitum for bassoon and piano* (fg+zg) (1969)

KAZACSAY Tibor: *Concerto* (fg+vonósok) (1955)

KÁROLYI Pál: *Contorni* (sz), Vajda Józsefnek és Kontra Zoltánnak (1970)

KERESKEDŐ Tamás: *Bevezetés és burlesque 2 fagottra* (2fg), Lakatos Györgynek (2017)

KERÉK Gábor: *Két Weiner-hommage*, op. 81 (sz) (1998)

KERÉK Gábor: *Szolid Szóló*, op. 144 (sz), Mátray Ivánnak (2006)

KEULER Jenő: *Szólószvit Fagottra* (sz), Lakatos Györgynek (2004)

KIRÁLY László: *Tres cantiones espanolas* (fg+szoprán énekes) (1982)

KIRÁLY László: *Téma, változatok és finale* (fg+zg) (1965, revízió: 1999)

KIRÁLY László: *Fagott requiem – Vajda József emlékére* (fg+zenekar), Lakatos Györgynek (2023)

KIRÁLY László: *Szonatina* (fg+zg)

KLEBNICZKI György: *Aphroditéhez* (fg+zg), Vizsolyi Líviának (2013)

KLEBNICZKI György: *Méhecskék* (fg+zg), Vizsolyi Líviának (2014)

KLEBNICZKI György: *Rózsa variációk* (fg+zg), Vizsolyi Líviának (2014)

KLEBNICZKI György: *Miniatűr* (fg+zg), Vizsolyi Líviának (2018)

KOCSÁR Miklós: *Dialoghi* (fg+zg) (1968)

KOCSÁR Miklós: Elégia (fg+vonósok) (1985)

KÓSA György: Négy könnyű darab (fg+zg) (1967)

KOVÁCS Zoltán: I. Fagottverseny (fg+zkr), Lakatos Györgynek (1996)

KOVÁCS Zoltán: *Moldavia* (sz) (2002–2004)

KOVÁCS Zoltán: *Spagna* (sz) (2002–2004)

KOVÁCS Zoltán: *Votják* (sz) (2002–2004)

KOVÁCS Zoltán: II. Fagottverseny (fg+zkr), Duffek Mihálynak (2010)

KOVÁCS Zoltán: Elégia és Tangó (fg+zg), Herpay Ágnesnek (2018)

KURTÁG György: *Gérald de Nerval* (sz), eredetileg zongoradarab Kocsis Zoltánnak (1984), később átírat Pascal Galloisnak (2005), majd Lakatos Györgynek (2008)

KURTÁG György: *Schatten* (sz), átírat Lakatos Györgynek

LÁNG István: *Interpolations* (sz), Janota Gábornak (1988)

LÁSZLÓFFY Zsolt: *Fiúnevek, ABC* (sz), Lakatos Györgynek (2002)

LENDVAI Péter: *Ólomkatona* (sz) (1992)

LEDVAY Kamilló: 3 Mouvements (fg+zg) (1994)

MADARÁSZ Iván: *Lót imája* (fg+zg) (2006)

MADARÁSZ Iván: In due voci (sz) (2012)

MADARÁSZ Iván: Colla parte (fg+zg), Lakatos Györgynek (2015)

MALEK Miklós: *Mesél a Fabán* – Fagottverseny (fg+zkr), Lakatos Györgynek (2014)

MAROS Miklós: Air (sz) (1973)

MAROS Miklós: *Manipulation I.* (fg+számítógép) (1976)

MAROS Rudolf: Concertino (fg+vonósok), id. Hara Lászlónak (1954)

MEGYERI Krisztina: *Shui* (sz), Lakatos Györgynek (2003)

MELIS László: *Commedia del fagotto* (sz), Lakatos Györgynek (2012)

MOHAY Miklós: *60 hang Lakatos Györgynek* (sz), Lakatos Györgynek (2020)

NÓGRÁDI Péter: *Psalmus* (fg+zg), Bokor Györgynek (2010)

OLÁH Kálmán: Menuett (fg+zg), Lakatos Györgynek (2022)

ORBÁN György: Szonáta (fg+zg), R. Mecknek (1987)

OROMSZEGI Ottó: Fifteen Characteristic Pieces in Hungarian style (sz) (2005)

OROMSZEGI Ottó: Lamentation (sz), Arthur Grossmannak (2009)

OROMSZEGI Ottó: Variations & Imitations (sz) (2013)

OROMSZEGI Ottó: Szép magyar népdalok, változatokkal (sz), Lakatos Györgynek (2015)

OTT Rezső: *Diavolezza* (sz) (2010)

OTT Rezső: Concerto No.1, per fagotto e orchestra (fg+zkr) (2018)

ÖKRÖS Csaba: Kodály emlékére (fg+fuvola), Lakatos Györgynek (2012)

ÖKRÖS Csaba: *Hajnali nóta* (sz), Lakatos Györgynek (2015)

ÖKRÖS Csaba: *Elégia* (fg+zg), Lakatos Györgynek (2016)

ÖTVÖS Gábor: *Laterna Magica* (fg+zg) (2013)

PAPP Zoltán: Háromsoros miniatűrök (sz) (1997)

PAPP Zoltán: *Rhapsody of M.C.* (sz) (1997)

PAPP Zoltán: „*SYL- BOA*” – Portugál etűdök (sz) (1999)

PAPP Zoltán: *Main Exercises* (sz) (2000)

PAPP Zoltán: *Durata 5* (sz)

PATACHICH Iván: *Concertino* (fg+vonósok) (1965)

PATACHICH István: *Fagotto Digitalis* (fg+CD), Vajda Józsefnek (1988)

PETRÓ János: *Fagottkoncert* (fg+zkr) (1997)

PETROVICS Emil: *Passacaglia in blues* (fg+zg) (1964)

PINTÉR Gyula: *Mágusok éjszakája* (fg+magnószalag), Lakatos Györgynek (2002)

RESCHOFSKY Sándor: *Valse lente* (fg+zg)

RÉKAI Iván: *Amikor én kiáltok*, op. 23, Fodor András versére (fg+bariton) (2004)

RÓZSA Pál: *Concertino – per 1+13 fagottra és vonószekarra*, op. 215 (fg+vonósok), Lakatos Györgynek (1993, revízió: 2010)

RÓZSA Pál: *Fantázia szóló fagottra*, op. 240 (sz), Lakatos Györgynek (1994)

RÓZSA Pál: *Introduzione e Fantasia az „Ein feste Burg ist unser Gott” kezdetű korál nyomán*, Op. 230 (sz), Lakatos Györgynek (1994)

RÓZSA Pál: *Kettős Concertino fagottra, 3 üstdobra, 16 vonósra*, op. 262 (fg+üstdob+vonósok), Lakatos Györgynek (1995)

RÓZSA Pál: *Pünkösdi Concertino (Concertino di Pentacoste)*, op. 263 (2fg+ütők), Lakatos Györgynek (1995)

RÓZSA Pál: *Ó- és újévi darabok*, op. 411 (sz), Lakatos Györgynek (2003)

RÓZSA Pál: *Bassoon.hu*, op. 488 (sz), Lakatos Györgynek (2015)

RÓZSA Pál: *Szólo – jobb napokra várva*, op. 651 (sz), Lakatos Györgynek (2020)

RUDAS Imre: *Orosz táncok fagótra* (fg+zg) (1962)

SÁRI József: *Meditazione* (fg+zg), Janota Gábornak (1970)

SÁRI József: *Novellette*, No. 4. (sz), Lakatos Györgynek (2002)

SÁRY László: *The Echoing Green – Hommage à William Blake* (fg+zg) (1982)

SÁRY László: *Tánczene* (sz) (2000)

SÁRY László: *Nagymama tánca* (fg+CD), Lakatos Györgynek (2001)

SELMECZY György: *Emlékezések Phill Marlowra* (fg+zg)

SUGÁR Miklós: *Modellek* (fg+CD), Lakatos Györgynek (1998)

SUGÁR Miklós: *Emlékképek* (fg+CD), Lakatos Györgynek (2003)

SUGÁR Miklós: *Tavaszi levél* (fg+zg), Lakatos Györgynek (2015)

SZABÓ Csaba: *Koncertdarab* (fg+zg) (2005)

SZÁNTÓ Jenő: *Concertino pour le bassoon* (fg+zg), Chariles Mauesberger-nek (1958)

SZÉKELY Endre: *Szonatina* (fg+zg)

SZIGETI István: *F. Otto Ag.* (fg+CD), Lakatos Györgynek (2001)

SZIGETI István: *Epitaphium* (fuv+fg), Gyöngyössy Zoltánnak és Lakatos Györgynek (2012)

SZIGETI István: *Képtelenségek Gyöngyössyre és Lakatosra* (fuv+fg) (2012)

SZIGETI István: *L. Gy-nek szórakozásul* (sz), Lakatos Györgynek (2012)

SZIGETI István: *El Bass Soon* (fg+CD), Lakatos Györgynek (2013)

SZIGETVÁRI Andrea: *Mobile* (fg+számítógép), Lakatos Györgynek (2004)

TAKÁCS Jenő: *Sonata Missoulana* (fg+zg) (1958)

TAKÁCS Jenő: *Quodlibet*, Op. 104, kontrafagottra (kfg+zg) (1965)

TALLÉR Zsófia: *Concertino drammatico* – Fagottverseny vonószenekearral (fg+vonósok) (2015)

TIHANYI László: *Triton* (fg+ensemble), Lakatos Györgynek (1995)

TÓTH Péter: *Apokrif szonáta* (fg+zg), eredetileg hegedű vagy gordonka és zongora (2007), átírat Lakatos Györgynek (2018)

VAJDA Gergely: Fagotto solo I. (sz) (2000)

VAJDA Gergely: Fagotto solo II. (sz) (2000)

VAJDA József: Improvizációk szólófagottra (sz), Keszler Györgynek (1982)

VAJDA János: Szonatina (fg+zg), Herpay Ágnesnek (2011)

VARGA Judit: *Hant* (fg+tape), Lakatos Györgynek (2001)

VIDOVSKY László: *Solo with obbligato accompaniment* (fg+zg) (1979)

VICTOR Máté: Fagottverseny No.1 (fg+vonósok), Wittmann Árpádnak (1970)

VICTOR Máté: Fagottverseny No.2 (fg+vonósok), Tallián Dánielnek (2000)

VINCZE Imre: Szonáta (fg+zg) (1964)

VUKÁN György: *Clarity* (fg+zg), Lakatos Györgynek (1997)

VUKÁN György: *Inner Search* (fg+zg), Lakatos Györgynek (1997)

VUKÁN György: Kettősverseny fagottra és zongorára (fg+zg+vonósok), Lakatos Györgynek (1998)

VUKÁN György: *Lento, Cantabile* (fg+zg), Lakatos Györgynek (1998)

VUKÁN György: *Major Love* (fg+zg), Lakatos Györgynek (1998)

VUKÁN György: Szonáta (fg+zg), Lakatos Györgynek (2000)

WOLF Péter: Fagottverseny (fg+vonósok), Lakatos Györgynek (2015)

WOLF Péter: Poéma (fg+zg), Lakatos Györgynek (2020)

ZOLTÁN Aladár: Sonata (fg+zg) (1982)

Bibliográfia

- 180-as csoport: „Bemutatkozik a 180-as csoport.” *Pengető* 25./7. (1982. július), 1-2.
- Bartók Béla - Sárík Péter: *A kékszakállú herceg vára*. <https://fidelio.hu/bartok-bela> (Utolsó letöltés: 2021. 11. 01.)
- BMC – Magyar Zenei Információ Központ <https://info.bmc.hu/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 27.)
- Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 1. kötet*. Budapest: Zeneműkiadó, 1983.
- Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 2. kötet*. Budapest: Zeneműkiadó, 1984.
- Brockhaus–Riemann: *Zenei Lexikon. 3. kötet*. Budapest: Zeneműkiadó, 1985.
- Csengery Kristóf: „Gazdátlan kalapács? - Interjú Tihanyi Lászlóval és Serei Zsolttal.” *Muzsika* 37./10. (1994. október), 7-11.
- Dallos Attila: *A Pécsi Balett története*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969.
- Dalos Anna: *Ajtón lakattal. Zeneszerzés a Kádár-kori Magyarországon (1956-1989)*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa, 2020.
- Devich Márton: „Zene mikroszkóp alatt.” *Muzsika* 46/7 (2003. július): 19-22.
- Földes Imre: *Harmincasok. Beszélgetések magyar zeneszerzőkkel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1969.
- Friedrich Ádám: *Kényszerleszállás*. Budapest: Gramofon Könyvek, 2017.
- Gallois, Pascal: *Die Spieltechnik des Fagotts (La technique de jeu du basson)*. Bärenreiter, 2009.
- Gilányi Gabriella: *Dubrovay László*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 30.*] Budapest: Mágus Kiadó, 2004.
- Grabócz Márta: *Zene és narrativitás*. Pécs: Jelenkor Kiadó, 2003.
- : „A Miskolci Új Zenei Műhely.” *Muzsika* 23./10. (1980. október), 18-20.
- Grove Music Online* <https://www.oxfordmusiconline.com/> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 18.)
- Halász Péter: *Kurtág György*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 3.*] Budapest: Mágus Kiadó, 1998.
- Hollós Máté: „F.Z.CS. - vagy főzőcső? 10 éves a Fiala Zeneszerzők Csoportja.” *Kritika* 15./12. (1986. december), 24.
- : „Művek bontakozóban. Károlyi Pál útja a szabadsághoz.” *Muzsika* 39./9. (1996. szeptember), 45.
- : „Inquieto. A 75 éves Láng István szerzői estje.” *Muzsika* 51./4. (2008. április), 20-21, 20.

- K. M.: „Fiatall zenészerzőink nemzetközi sikere. Két portrévázlat.” *Muzsika* 10./2. (1967. február), 22-23.
- Kárpáti János: „Bemutatók krónikája.” *Muzsika*, 17./6. (1974. június), 25-28.
- Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest: Zeneműkiadó, 1981.
- Kovács Sándor: „»Az alapelveken nem kell változtatni«. A Fiatall Zenészerzők Csoportja munkájáról.” *Kritika* 7./10. (1978. október), 5.
- Króó György: „Budapesti Kamarazenekar (jan. 13.)” *Filharmonia műsorfüzet* (1964. február 10–február 16): 19–20.
- : *A magyar zenészerzés 25 éve*. [=Révész Dorrit (szerk.): *Zeneélet*.] Budapest: Zeneműkiadó, 1971.
- : „Tavaszi fűvösötösök.” *Élet és Irodalom Újság* 28./26. (1984.04.06.): 13.
- Ligeti György: „Járdányi Pál és Szervánszky Endre fuvolaszonatinái.” *Új Zenei Szemle* 5./12. (1954. december): 26–28.
- Magó Károly: „Én magyar vagyok, a magyar zenekultúrát akartam folytatni. Interjú Dubrovay Lászlóval.” (Interjú készítésének dátuma: 2019. 11. 23.) <https://www.origo.hu/kultura/20191118-a-legnagyobb-zeneszekkel-csak-itthon-dolgozhattam-ezert-nem-disszidaltam-interju-dubrovay-laszloval.html> (Utolsó meglekintés: 2023. 02. 05.)
- Melis László: „A 180-as csoport.” *Gramofon* 10./1. (2005. tavasza): 8.
- N.N.: *8. Budapesti Nemzetközi Zenei Verseny*. [=Dr. Galambos Józsefné és Kun Imre (szerk.): *Nemzetközi Zenei Verseny*.] Budapest: magánkiadás, 1965.
- N.N.: „Szabolcsi Bence vitaindító előadása és az előadás vitája”, *Új Zenei Szemle* 7./5. (1956. május): 29–54.
- Nagyné Fábíán Tímea: *Jeney Zoltán örökségének jelentősége a magyar zeneművészetben*. DLA értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar Doktori Iskola, 2018.
- Országos Filharmonia Műsorfüzet 1971-1987* <https://adt.arcanum.com/hu/> (Utolsó meglekintés: 2023. 03. 08.)
- Ozsvárt Viktória: „Az 1950-es évek politikai ideológiájának hatása a magyar fuvolazenére.” BTK ZTI 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum, 2021.
- Penazzi, Sergio: *Il fagotto altre tecniche: nuove fonti di espressione musicale*. Milano: Ricordi, 1982.
- Petrovics Emil: *Önarckép – álarc nélkül 1930-1966*. Kaposvár: Misszilis Levélkiadó' 89, 2010.
- Péteri Lóránt: „Az Új Zenei Stúdió nyilvánossága és művelődéspolitikai környezete.” *Magyar Zene* 58./1. (2020), 54-66.

Porreductus: „Feléledt Mandarin. Kortárs zenei Hungaroton lemezekről.” *Muzsika* 41./3. (1998. március): 35-36.

Radics Éva: *Takács Jenő élete és munkássága*. Szentgotthárd: Virtuart Kreatív Stúdió Kft, 2015.

Rákai Zsuzsanna: *Petrovics Emil*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar Zeneszerzők sorozat, 14. kötet*] Budapest: Budapest Music Center, 2014.

Réfi Zsuzsanna: „Serei Zsolt portréja.” *Parlando* 2022/1. https://www.parlando.hu/2022/2022-1/Serei_Zsolt.pdf (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.)

Sz. Farkas Márta: *Lendvay Kamilló*. [=Berlász Melinda (szerk.): *Magyar zeneszerzők 16.*] Budapest: Mágus Kiadó, 2001.

Szabolcsi Bence-Tóth Aladár: *Zenei lexikon III*. Budapest: Zeneműkiadó, 1965.

Szász István, „Húszéves a Budapesti Fúvósötös”, *Magyar Nemzet* 23./68. (1967. március 21.): 4.

Székely György (szerk.): *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994.

Tüskés Tibor: „Ötéves a Pécsi Balett.” *Dunántúli Napló* 22./287. (1965. december 5.): nincs oldalszám megadva.

Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*. Mezőgazda kiadó, 2006.

Hivatalos honlapok linkjei:

Tihanyi László hivatalos önéletrajza: <http://www.tihanyilaszlo.hu/oneletrajz> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.)

<http://www.earensemble.hu/earensemble/fooldal.html> (Utolsó megtekintés: 2023. 02. 12.)

https://lfze.hu/lexikon_nagy_elodok/lexikon-1806 (Utolsó megtekintés: 2021. 09. 21.)

Dubrovay László hivatalos önéletrajza: <https://mmakademia.hu/mobil-eletrajz/-/record/MMA19986> (Utolsó megtekintés: 2023. 01. 12.)

Selmeczi György hivatalos honlapja. <https://selmeczi.hu/eletrajz> (Utolsó megtekintés: 2023. 03. 10.)